

– Hakemli Makale –

HACCIN EDÂSINDA ÖNE ÇIKAN SEMBOLLER

Şemsettin IŞIK

Dr., Ankara -Gölbaşı Ş.S.K. Anadolu Kız İmam Hatip Lisesi

Meslek Dersleri Öğretmeni

semsettinisik@gmail.com

ÖZ

Kur'an-ı Kerim, çeşitli zaman ve mekânlarda yaşayan farklı bilgi düzeyindeki kişilere hitap etmek üzere gönderilmiştir. Dolayısıyla bu kitap, vermek isteği mesajın muhatapları tarafından rahat bir şekilde anlaşılabilmesi için nazil olduğu Arap dil malzemesi ve üslubuna yeni bir veçhe kazandırarak onu zirveye taşımıştır. Bu itibarla ele aldığı konuları beyan ederken, ona uygun edebî bir üslup ve muciz bir ifade biçimi kullanmıştır.

Bunlardan birisini de haccın edâsına dair hususların, şiarlar eşliğinde verilmesi oluşturmaktadır. Böylece hem hac ibadetine farklı bir veçhe kazandırılmış; hem de sembolize edilerek müşahhaslaştırılmış olmaktadır.

Biz de buradan hareketle hac ibadetinde kişiye ve edâya yönelik sembolleşen hususları ele almayı murat ettik.

Anahtar Kelimeler: Hac, Kâbe, İhram, Şiar, Sembol.

The Symbolized Issues Related to the Performance of Hajj

The Holy Quran was sent with different levels of information to cater people who live in different times and places. Therefore this book was revealed in Arabic to be understood easily by the addressees of the message and carried this language to its highest level by gaining it new styles. So it used an appropriate literal style and a miraculous form of expression.

One of the issues addressed in the Qur'an is the performance of Hajj. This topic is given accompanied by symbols. Thus, the Qur'an has gained a different aspect to pilgrimage by concretizing it by symbolizing.

Therefore we wanted to address the symbolized issues of pilgrimage for people and for the performance of this ritual.

Keywords: Hajj, The Kabe, Clothing for pilgrimage, Ritual, Symbol.

GİRİŞ

Dil, yalın anlamda dilbilgisi kurallarından ibaret olan bir iletişim vasıtası değildir. O, toplumsal hayata ait değerleri içinden aşkına, sanattan ahlaka

kadar pek çok şeyi geçmişten devreden kültür mirası ile şekillendiren kolektif bir üründür. Bundan dolayı ait olduğu toplum tarafından sürekli üretilip geliştirilebilme özelliğine sahip olan ortak bir paydayı oluşturmaktadır. Böylece o, hem duygu ve düşünceyi ifade etmede kullanılan bir araç, hem de toplumları uyarmakla görevlendirilen peygamberler ile aşkın bir varlık olan Allah arasında iletişim vasıtası fonksiyonunu icra eden mühim bir unsur olmaktan hâlî kalmamıştır.

Rahmeti gereği peygamber göndermediği toplum veya toplumlara azap etmeyeceğini (İsra: 17/15) haber veren Yüce Allah, iletişim kurarak tarihin müdahale etmek istediği toplumun dilini (İbrahim: 14/4) ve onun kültürel değerlerini vahiy dilinde malzeme olarak kullanmıştır.

Bundan dolayı Allah, iletişimi en zengin argümanlarıyla sağlayan dil olması hasebiyle Arapçayı kitabının dili olarak seçmiştir. (Taha: 20/113) Bu dilin en belirgin özelliklerinden birisi de 'muktezay-ı hâlî' gözeterek ona göre söz îrad etme ve nazil olduğu zaman diliminin mevcut şart ve kültürel değerlerine uygun bir hâl ile mutâbık olmasıdır.¹

Bu nedenle en üstün sözlerden oluşan şiir, kaside, mersiye gibi edebî ürünler, daha ikinci ve üçüncü okumada bıktırırken, Kur'an'da vücûd bulan lâfzî sembol ve figürlerin terennüm ve tilaveti her hangi bir bıkkınlığa yol açmamaktadır.²

Adeta Kur'an-ı Kerim, çok çeşitli ve rayihalı çiçeklerden ölçülü ve son derece mütenasip bir buket gibi hazırlanmış ve her türlü anlatım tarzı da gerek edebî tenevvü ve gerekse konuları bakımından çok dengeli bir biçimde sunulmuştur.³ Böylece o, âlimlere hitap ettiği kadar, onların dışındakilere de hitap etmiştir. Bunu da muhataplarının doğru anlamalarını sağlayacak bir üslup ve bir anlatım dili ile yapmıştır. Böylece dilini ve üslubunu kullandığı toplumun dil malzemesi ile mesajını muhataplarına hem kavrama, hem de doğru bir şekilde uygulama imkânı vermiştir.

Bundan dolayı avamdan olanlar satıhtaki ilk mânâyı, aydınlar derinlikteki muayyen bir mânâyı, ihtisas ehli de mânânın köklerinin çoğunu anlar, hatta bunlara bir şeyler de katarak sonraki nesillere aktarır. Okunan aynı ayetten çeşitli mânâların anlaşılması, bir yandan insanların konumlarına, diğer yandan da onların bilgi, tecrübe ve görgülerine bağlıdır. O, belli bir sınıf

¹ Bkz. Eren, A. Cüneyt, *Kur'an Metninin Dil Özellikleri*, Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 18, Sayı: 59, (Bahar 2014), s. 134, 139.

² Bkz. Kılıç, Sadık, *Kur'an Dildeki Sonsuz Mucize*, Gelenek Yay., İst., 2003, s. 38.

³ Bkz. Kılıç, *Kur'an Dildeki Sonsuz Mucize*, s. 56; Çağıl, Necdet, *Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes MukaYESesine Özgün Bir Yaklaşım*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2005, s. 18-21.

ve dinî zümrenin kitabı değil; aksine çeşitli mertebelerde ilmî istidat ve kuvvete haiz kişilerin, hatta birbirine zıt sosyal statü ve ekonomik durumlarda hayatını sürdürenlerin kitabıdır. Bu bakımdan o, bir yandan sokaktaki insanın zihin dünyasına etki ederken, diğer yandan da elit tabakaya hitap etmektedir. Yine bir edebiyatçıya olduğu kadar, bir hukukçuya; bir ekonomiste olduğu kadar, bir askerî strateji uzmanına; bir yerbilimciye olduğu kadar, aynı şekilde bir gökbilimciye; mikro düzeyde varlıkla ilgilenene olduğu kadar, makro düzeyde ona alaka gösterene de ilham kaynağı olabilmektedir.⁴ Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim ile sıkı sıkıya muhatap olanlar, zihin ve gönül dünyalarını ondan aldıkları ile mamur hâle getirmiştir.

Böylece bu husus, ilahî hitabın bir karakteristik özelliği olarak sünnettullah arasında yer almış ve Kur'an-ı Kerim'de de Arap dil malzemesi en mükemmel bir şekilde kullanılmıştır. Verilmek istenen mesajın özünün daha kolay bir şekilde kavranmasına katkı sağlaması için muhkem, müteşabih, kıssa, mesel, temsil, teşbih, istiare gibi edebî sanat ve ifade biçimlerine oldukça fazla yer verilmiştir. Bu da muhatabın idrak seviyesine göre ayetlerin aktarılıp kavratılmasında ve kurulan diyalogun canlı tutulmasında önemli bir rol oynamıştır.

Bu husus, hac ibadetinden bahseden ayetlerde şeâir (semboller) şeklindeki ifade biçimi ile zirve yapmıştır. Bu sayede haccın menasiki içerisindeki semboller, tabloleştirilmek suretiyle müşahhaslaştırılmıştır.

Müteâl ve aşkın bir Allah inancına sahip olan İslâm, mücerret (soyut) formüllerle yetinip, müşahhas nesnelere kullanılmaktan sarf-ı nazar etmiştir. Ancak hac ibadeti, bunun bir istisnası olmuştur.⁵

Burada şunu da ifade edelim ki, her ne kadar temsilî dil ile sembolik dil birbirine yakın gibi görünse de aralarında fark bulunmaktadır. Her şeyden önce temsilî dil, Yaratıcı hakkında kullanılan terimlerin, tek anlamlılıkla çok anlamlılık arasında mutlaka bir referans alanının bulunması gerektiği konusunda ısrar ettiği halde, aşırı şekliyle sembolik dil böyle bir şeyi anlamsız bulmaktadır.⁶ Dolayısıyla İslâm'da bazı ibadetler, sembollerden ibarettir. Özellikle de hac, baştan sona bir semboller manzumesi olarak tezahür etmektedir.

Bunlar, daha bu ibadetin edâsı için atılan ilk adım ile birlikte bir dizi yolculuk olarak başlamakta ve haccın her bir menasikinde kendisine has bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

⁴ Bkz. Kılıç, *Kur'an Dilindeki Sonsuz Mucize*, s. 55.

⁵ Bkz. Kılıç, *Sadık, İslam'da Sembolik Dil*, İnsan Yay., İst., 1995, s. 218.

⁶ Bkz. Koç, *Turan, Din Dili*, Rey Yay., Kayseri, 1995, s. 89.

Söz gelişi bunlardan birincisi, insanın iç dünyasına doğru yaptığı yolculuktur. Bu, evden çıkıp geriye dönünceye kadar olan kısmı kapsamaktadır.

İkincisi, ebedi (ahiret) hayatına doğru yapılan yolculuktur. Bu da ihramı bir kefen, Mikat'ı bir dünya değiştirme yeri, Arafat'ı da bir mahşer kabul etme hâlidir. Bu mânâda hac, yeniden dirilişin mahşerî provasını teşkil etmektedir.

Üçüncüsü, kişinin din kardeşlerine doğru yaptığı hicret amaçlı yolculuktur. Bu da dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Müslümanlarla buluşmak için kutsal topraklarda bir araya gelmeye doğru büyük bir yürüyüşü teşkil etmektedir. Dolayısıyla hac ibadeti sayesinde, kısa süreli bir hicret ile evrensel bir vuslat gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Dördüncüsü, tevhit tarihine yapılan yolculuktur. Bu da Hz. Âdem ile başlayan, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail ile güncellenen ve Peygamber (sav) ile son şekli verilerek cihanşümül bir hâle getirilmiş olan tevhidî iklime doğru yapılan bir yolculuk olmaktadır. Yani cehaletten ilme; vahşetten medeniyete; şirkten tevhide doğru Mekke ve Medine istikametine yapılan bir yolculuktur.

Beşincisi ise Allah'ın evi sayılan Beytullah'a ve Onun sevgili kulu Peygamber (sav)'e doğru olan yolculuktur.

Burada zikri geçen her bir yolculuk, durumuna göre bir hazırlık ve uygun bir azık teminini zaruri kılmıştır. Özellikle ahirete olan yolculukta ise, "*en hayırlı azık*" (Bakara: 2/197) olan takva azığının temin edilmesi istenmiştir. Bundan dolayı Yüce Allah, İslam'ı bir yol; (Bkz. Fatiha: 1/6; A. İmran: 3/196) Peygamber (sav) de Müslümanı "*dünyada bir yolcu*"⁷ olarak nitelemiştir. Tasavvufta ise hac yolculuğu, ölüme hazırlığa benzetilmiş ve aralarındaki tek farkın birisinde iradî, diğersinin gayri iradî olduğuna dikkat çekilmiştir.⁸

Hac yolculuğunun heyecan veren bir başka yönü de bir taraftan Hz. İbrahim, diğer bir taraftan da Hz. Peygamber ve sahabe dönemine doğru uzanan zaman tüneline zihni bir yolculuk yapmaktır. Bunu, İbrahimî çağrıya icabet edebilme ve Muhammedî tebliğin şekillendiği yere doğru fiilen adım atabilmenin takip etmesi, hacı adayında büyük bir hazzın başlamasına kapı aralamaktadır. Zira bundan böyle Kâbe ile arasındaki bütün engellerin kalktığını, Rabbi ile arasında yer alan masivaya dair şeylerin birer birer zail olduğunu, edâsına yöneldiği tavaf, sa'y, şeytan, taşlama, vakfe, kurban gibi hac ile ilgili hususların her birisinin birer sembol olduğunu görüp, "*Kim Allah'ın sembollerine saygı gösterirse, şüphesiz ki bu, kalplerin takvasındandır*" (Hac: 22/32)

⁷ Bkz. Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buharî, (Mevsûatü's-Sünneh-el-Kütübü's-Sittetü ve Şuruhuha)*, Dâru's-Sahnûn ve Çağrı Yay., İst., 1992, 7/170.

⁸ Bkz. Görgün, Tahsin, *Haccın Hikmeti Maddesi*, TDVİA., İstanbul, 1996, 14/398.

ayetinin tecellisi ile yüzleşecektir. Bundan dolayı dıştan bakıldığında, sembolik davranışlar gibi gözükken hacdaki fiil ve davranışların her birinin anlamı ve şuurlandırıcı bir yönü bulunmaktadır.

Bu itibarla biz de burada haccin edâsı esnasında farz, vacip ve sünnet gibi çeşitli şekillerde karşımıza çıkan sembolleri mümkün merteye sıralanış biçimlerine göre konu edinip, ifade ettikleri mânâ ve verdikleri mesajlar üzerinde durmak istiyoruz. Dolayısıyla haccın vücûbiyet ve menasikine dair hususlara ve tahlillerine de girmekten sarf-ı nazar etmiş bulunuyoruz.

A- KİŞİYE YÖNELİK SEMBOLLER

Her şeyden önce hac kelimesinin, “kasıt, yöneliş ve yürüyüş”⁹ gibi anlamlara gelmesi, kutsal mekânlara doğru ilahî davete icabet içeren bir yürüyüşü sembolize etmektedir. Bunu, Kur’an-ı Kerim’de haccın yapılacağı yer ve zaman ile ilgili olarak yer alan “eş-şehrü’l-harâm, şeâirullah ve hurumâtullah” (Mâide: 5/2; Hac: 22/30) gibi kalıp ifadeler daha bariz hâle getirmektedir. Dolayısıyla bu da kişinin, edâ edeceği ibadette sembolleşen bir takım hususları yerine getirmek için gerekli hâle bürünmesiyle başlamaktadır.

Hac ibadeti, manevî ve derûnî bir tecrübedir. Diğer ibadetlerde olduğu gibi burada asıl olan, onu aklîleştirme değil, içselleştirmedir.¹⁰ Zira haccın gerçekleştirildiği mekânlar ile Hz. Peygamber ve ashabının yaşadıkları yerlerin aynı olması ve buna “şeâirullah” (Allah’ın koyduğu nişanlar) (Bakara: 2/158; Hac: 22/32, 36) denilmesi, o dönemlerin manevî havasından nasiplenmeye doğru zamanda bir yolculuğa çıkmayı ihsas ettirmektedir.¹¹ Bu sayede insan, bir bakıma gurbetten baba ocağına ve ana kucağına sıla-i rahim yapmaktadır. Böylece atası Hz. Âdem’in ve Hz. Muhammed’in atası olan Hz. İbrahim’in yurduna dönmektedir.

Haliyle bu mânâda yapılan bir hac, bir taraftan maziye yapılmış ibretli bir yolculuk; diğer taraftan da geleceğe doğru atılacak olan adımlar için çizilecek hikmetli bir yol haritası oluşturmaktadır.¹²

⁹ Bkz. Omer, Ahmed Muhtar Abdulhamid, *Mu’cemu’l-Luğati’l-Arabîyyeti’l-Muâsırah*, Âlemü’l-Kütüb, 2008, (yersiz) 1/444; Yücel, İrfan, *Hac ve Umre, (İlmihal-i, İman ve İbadetler)*, DİB. Yay., Ankara, 2006, 1/512.

¹⁰ Bkz. Erul, Bünyamin ve Keleş, Ekrem, *Haccı Anlamak (Haccın Hikmetleri ve Yapılışı)*, DİB. Yay., Ank., 2004, s. 4.

¹¹ Bkz. Görgün, a.g.e., 14/398.

¹² Bkz. Erul ve Keleş, *Haccı Anlamak (Haccın Hikmetleri ve Yapılışı)*, s. 2.

1- İhrama Girme

İhram kelime anlamı itibariyle “haram kılmak, kendini mahrum bırakmak, tazim edilmesi gereken haram aylara veya Harem bölgesine saygı duymak” gibi anlamlara gelirken;¹³ bir kavram olarak da hac veya umreye niyet eden kişinin, telbiye eşliğinde¹⁴ yapmaya başladığı ibadeti usulüne uygun bir şekilde tamamlayıncaya kadar, diğer zamanlarda yapması mubah olan bazı fiil ve davranışlardan belirli bir süre mahrum kalmasını ifade etmektedir.¹⁵ Dolayısıyla ihram, iftitah ya da tahrime olarak bilinen tekbir ile namaza başlanıldığı gibi niyet ve telbiye ile birlikte diğer zamanlarda helâl olan bazı şeylerin muharremat arasında yer aldığı ilanı olmaktadır.¹⁶

Bu da gönülde başlayıp, görünüre doğru şöyle bir seyir takip ederek başlamaktadır: İhrama giren erkekler, başları açık bir vaziyette bütün giysilerini bırakarak, “izâr ve ridâ” diye isimlendirilen dikişsiz kefen benzeri beyaz iki beze sarınmaktadır. Kadınlar da yüzleri açık olarak günlük giysileri ile bir simge oluşturmaktadır. Bu durum, “kadının ihramı yüzünde, erkeğin ihramı da başındadır”¹⁷ şeklindeki bir rivayet ile teşkil edilmiş olmaktadır.

Böylece kefenler giyilmiş, âdeta cesetler mikatta bırakılmış ve harem bölgesine ruhlar ‘ben’ ve ‘benlik’ duygularını Mikat’ta elbiseleri ile birlikte çıkarıp, ‘biz’ olarak ilahi cazibe merkezi Kâbe’de yekvücut hâline gelmiştir.¹⁸

Hâliyle kişi, bir bakıma “takva elbisesi” (A’raf: 7/26) sayılan ihrama bürünmekle Allah katında herkesin eşit olduğunu ve insanlar arasında fark oluşturan makam, mevki, mal, mülk ve bunun gibi her türlü sosyal statü oluşturan dünyevî ayrıcalıklardan sıyrılıp, sadece Hz. Âdem’in evlatlarından biri olduğunu ve kefenine bürünüp, mahşer meydanında yapılacak olan toplantıya doğru yalın ayak, başı açık bir şekilde yol almakta olduğunu hissetmektedir.

¹³ Bkz. Omer, *Mu’cemu’l-Luğati’l-Arabiyyeti’l-Muâsırah*, 1/481; Yücel, a.g.e., 1/518.

¹⁴ Yücel, a.g.e. 1/520.

¹⁵ Bkz. Öğüt, Salim, *İhram Maddesi*, TDVİA., İst., 2000, 21/539; Yücel, a.g.e., 1/519; Erul ve Keleş, *Haccı Anlamak (Haccın Hikmetleri ve Yapılışı)*, s. 12; Görgün, a.g.e., 14/398; Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu’l-Beyân*, Daru’l-Fikr, Beyrut, (Tarihsiz), 2/69; Şeriatî, Ali, *Hacc*, (Ter: Fatih Selim), Bir Yay., İst., 1990, s. 35-36.

¹⁶ Bkz. ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Huccetullahi’l-Bâliğa*, (Ter: Mehmet Erdoğan), İz Yay., İstanbul, 1994, 2/182; Nedvî, Seyyid Ebul Hasan Ali, *Dört Rukün (Namaz, Zekat, Oruc, Hac)*, (Ter: Yusuf Karaca), Nehir Yay., İst., 1992, s. 364.

¹⁷ Dârekutnî, Ebu’l-Hasen Ali b. Omer b. Ahmed, *es-Sünen*, (Tah: Şuayb el-Ernaût ve Ark.), Müessesetü’r-Risale, Beyrut, 2004, 3/363.

¹⁸ Erul ve Keleş, *Haccı Anlamak (Haccın Hikmetleri ve Yapılışı)*, s.15; ez-Zühaylî, Vehbe b. Mustafa, *et-Tefsiru’l-Munîr fi’l-Akideti ve’ş-Şerîati ve’l-Menheci*, Dâru’l-Fikri’l-Muasır, Dimeşk, H. 1418, 2/207-208; Şeriatî, a.g.e., s. 23.

İşte bu şuurdaki bir kişi, adeta ölmeden önce dirilişi yaşayarak yalnızca elbiselerini değil; ruhuna yük teşkil eden her türlü manevî kir ve pası da çıkarıp atmak suretiyle ihramın belirlediği “hakaretsiz ve kavgasız” (Bakara: 2/197) sakin bir hayatı yaşamaya başladığını, ortaya koymuş olduğu tavırlarla beyan etmektedir. Hatta bu yüzden, her biri birer ikram olarak bahşedilen bir takım dünyevî nimetleri terk etmekte ve onları ilahî sit alanı içinde yer alan unsurlar olarak görüp, el uzatmaktan uzak durmaktadır.

Ayrıca hacıların giydiği beyaz ihramlar, adeta barışın sembolü olan beyaz güvercinlere ve açılan barış bayraklarını sembolize eder bir hâl dönmüştür. Harem bölgesi de savaşız bir bölge olması hasebiyle dokunulmazlık ve barış alanına dönüşmüştür. Böylece kişi, önce Rabbi ile sonra da bütün kardeşleriyle barışmaya geldiğini ilan etmiş olmaktadır.¹⁹ Nitekim Kâbe ve çevresine bunun için ‘harem’ tabiri kullanılmıştır. Bundan dolayı buradaki ilişkilerin tamamı, Allah’ın emir ve yasaklarına saygı esasına göre düzenlenmiştir. Başta insanlar olmak üzere, bitkilerden hayvanlara varıncaya kadar bu bölgedeki bütün varlıklar, ilâhî koruma altına alınmıştır. Hiçbir şeye zarar vermemek esas olduğu için son derece dikkatli bir insanî ilişki tezahürü ortaya çıkmıştır.²⁰

Netice itibariyle hac, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen kişilerin, (Hac: 22/27) ihram altında güven telkin eden ve bütün farklılıklardan sıyrılıp, kardeşlik esasına dayalı sınıfsız bir toplum oluşturmayı mümkün kılan bir ibadet olmuştur.

2- İhramdan Çıkma (Tıraş Olma)

İhramla başlayan muharremât (geçici yasaklar), Allah yolunda canı da feda etmenin simgesi durumunda olan tıraş olma²¹ ve kurban kesme ameliyesi ile birlikte sona ermekte ve tehallüle (serbestliğe) adım atılmış olmaktadır.

¹⁹ Bkz. Erul ve Keleş, *Hacçı Anlamak (Hacçin Hikmetleri ve Yapılışı)*, s. 14; Erul, Bünyamin, *İslam’a Giriş (Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar)*, DİB Yay., İst., 2007, s. 303; Öğüt, *İhram Maddesi*, 21/539.

²⁰ Bkz. Görgün, a.g.e., 14/398.

²¹ Saçları tıraş etme veya kısaltmanın, hac ve umre menâsikinden olduğu ayette şöyle beyan edilmektedir: “Andolsun, Allah, Peygamberinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse, güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram’a gireceksiniz.” (Fetih: 48/27)

Bu merhaleye gelen kişinin, eşiyle cinsel ilişkiye girmesi dışında ihramdan kaynaklanan bütün yasaklardan azade olmaya başladığı ilan edilmiş olmaktadır.²² Hatta tavaf yaptıktan sonra tıraş olunursa, her iki tehallül birlikte gerçekleşmiş olacaktır.²³

Bu da aynen selam vererek namazı tamamlamaya benzer bir durum olup, ihramdan kaynaklanan saçın başın dağınıklık hâline son verme anlamına gelmektedir.²⁴ Bu husus, Hz. Peygamber tarafından üç defa “Allah’ım! Başlarını tıraş ettirenlere merhamet et” deyip, yanında bulunan sahabeden bazıların, saçlarını kısaltanlara da dua etseniz ey Allah’ın Resulü demeleri üzerine, dördüncüsünde “saçlarını kısaltanlara da merhamet et”²⁵ diyerek dua etmesinin bir neticesi olmuştur. Bunun akabinde sahabeden bazıları saçlarını kısaltırken, bazıları da tamamen kestirmiştir.

Böylece önce şeytana taş atan; ardından Allah’a bir baş kurban eden erkeklerin tıraş olmaları, hanımların da saçlarının uçlarından kesmeleri, varlıklarından bir parçayı sembolik olarak kurban ettiklerini ifade etmektedir. Bu sayede dökülen her saç teli adedince, günahlarının da dökülmüş olduğu temsil edilmiş olmaktadır.²⁶

İşte haccin bütün hususiyetlerini harfiyen yerine getirip tıraş olan bir kimse, ilahî rızaya muhalif olan her türlü hâl ve harekâta bir daha geri dönmeyeceğini bir bakıma taahhüt etmektedir.

B- EDÂYA YÖNELİK SEMBOLLER

Her hangi bir konuda Allah nasıl emretti ve Peygamberi de nasıl uyguladı ise, o öyle yapılmaktadır. İnananlara bunun dışında “kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur.” (Bkz. Ahzab: 33/36) Dolayısıyla Allah’a bağlanan bir kişi için ibadetlerin şekli ve yapılışı konusunda Hz. Peygamberin, “ben nasıl namaz

²² Bkz. Öğüt, Salim, *Hacla İlgili Fikhî Hükümler*, TDVİA., İst., 1996, 14/396; Erul, *İslam’a Giriş (Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar)*, s. 302. Nitekim bu durum, Hz. Peygamberden yapılan bir rivayette şöyle belirtilmektedir: “(Akabe Cemresine) taş atıp tıraş olduğunuzda, hanımlarınıza yaklaşmanın dışında koku sürünmek ve elbise giymek (gibi yasaklanan) her şey size helaldir.” (İbn Hanbel, Ahmed, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel, (Mevsûatü’s-Sünneh- el-Kütübü’s-Sittetü ve Şuruhuha)*, Dâru’s-Sahnûn ve Çağrı Yay., İst., 1992, 6/143)

²³ Bkz. Karagöz, İsmail ve Ark., *Hac İlmihali*, DiB., Yay., Ank., 2007, s. 129.

²⁴ Bkz. ed-Dihlevî, a.g.e., 2/188.

²⁵ Buhârî, a.g.e., 2/188.

²⁶ Bkz. Erul ve Keleş, *Haccı Anlamak (Haccın Hikmetleri ve Yapılışı)*, s. 45; Erul, *İslam’a Giriş (Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar)*, s. 308.

*kılıyorsam, siz de öyle kılın*²⁷ ve *“haccın yapılışına ilişkin uygulama, fiil ve davranışları benden alın”*²⁸ gibi emirleri her şeyden önce gelmektedir. Bundan dolayı hac, Hz. Peygamberin gösterdiği şekilde tazim gerektiren bir takım ilahî nişane (sembol)ler eşliğinde yapılmaktadır. Buna Kur’an-ı Kerim’de *“Her kim Allah’ın şâirlerine tazim ederse, bu kalplerin takvasındandır”* (Hac: 22/32) buyrulmak suretiyle haccın şekil ve mânâ yönüne temas edilmiştir. (Hac: 22/28-33) Bundan dolayı malî ve bedenî bir ibadet olan haccın edasında ihram giyme, Kâbe’yi tavaf etme, Hacerü’l-Esved’i istilam etme, Arafat’ta vakfe yapma, Safa ve Merve tepeleri arasında sa’y yapma, şeytan taşlama gibi bir takım şeklî unsurlar ağır basmaktadır.

Bunların her birinin bir anlamı ve eğitici bir yönü bulunmaktadır. Buradaki şekil ve mânâ ilişkisini kavrayabilen ve buna uygun hareket eden kişi, işlemiş olduğu günahlardan arındığı gibi İslam’ın diğer hususlarından birer iz taşıyan bu kesif ibadeti yapmaktan da engin bir zevk almış olacaktır.²⁹ Çünkü ibadetlerin görünen yönlerinin yanı sıra, çeşitli hikmetlerinin de varlığı inkâr edilemez bir gerçektir. Dolayısıyla onların şekillerinin ve edâ biçimlerinin bilinmesi kadar, hikmetlerinin de anlaşılmasına çalışılması gerekmektedir. Özellikle de bu husus, pek çok sembolik uygulamayı bünyesinde barındıran hac ibadetinin özünün ve ruhunun anlaşılabilmesi açısından oldukça önem taşımaktadır.³⁰ Zira bu tür ibadetlerde, inancın pratiğe yansımaları kadar, fert ve toplumun huzura kavuşması da hedeflendiği için bir yandan Allah-insan ilişkisini güçlendirilirken, diğer yandan da ruh sağlığı ve sosyal dayanışma desteklenmektedir. Söz gelişi namaz ve oruçta nefis terbiyesi ağır basarken, zekât ve kurbanda sosyal dayanışma ön plana çıkmaktadır. Hem bedenî, hem de malî bir ibadet olan hac da ise, neredeyse söz konusu olan özelliklerin hepsi bulunmaktadır. Bu da haddi zatında Kâbe’nin hedef olmadığını ve hac ile ruhun Allah’a yükselmesinde temsilî bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.³¹

²⁷ Buharî, a.g.e., 7/77.

²⁸ Nesâî, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü’n-Nesâî*, (Mevsûatü’s-Sünneh- el-Kütübü’s-Sittetü ve Şuruhuha), Dâru’s-Sahnûn ve Çağrı Yay., İst., 1992, 5/270.

²⁹ Bkz. Yücel, a.g.e. 1/514; Pak, Zekerîya, *Kur’an’da Kulluk*, Kayihan Yay., İst. 1999, s. 266-267.

³⁰ Bkz. Erul ve Keleş, *Haccı Anlamak (Haccın Hikmetleri ve Yapılışı)*, s. 7-8; Görgün, a.g.e., 14/397.

³¹ Bkz. Erul, *İslam’a Giriş (Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar)*, s. 303.

1- Mikat ile Başlayan Bazı Sınırlamalar (Muharremat)

Mikat, “bir şey için belirlenen yer veya tayin edilen vakit”³² anlamına gelen bir çeşit randevulaşmadır. Dolayısıyla Allah ile buluşma ve ona kavuşmayı simgeleyen yer ve zamanı ifade etmektedir.³³ Fıkhî bir kavram olarak da hac ve umre için ihrama girilecek günleri ve yerleri ifade etmektedir.³⁴

Mikat kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de birisi çoğul olmak üzere, sekiz ayette sözlük anlamında kullanılmıştır. Bunlar arasında Hz. Musa’nın Allah ile konuşma ve görüşmeyi arzulaması ve insanlar hakkında hüküm verilecek olan büyük gün de yer almaktadır.³⁵

Her randevu için belirlenen bir zaman olduğu gibi belirlenen bir de yer vardır. İşte bu şekilde haccın da başladığı bir zaman (Bakara: 2/197) ve mekânı vardır. Burada kastedilen mekân da mikat’tır. Buranın içinde yer aldığı coğrafyanın genel hatlarını (haritasını) Yüce Allah, “*Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir; Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar*” (Tevbe: 9/28) diye buyurarak; Peygamber (sav) de randevu mekânları olan Zülhuleyfe, Cuhfe, Zâtürk, Karnülmenâzil ve Yelemlem’i ismen zikrederek belirlemiştir.³⁶ Dolayısıyla kişi mikat mahalline gelince, Allah ile buluşma ve Ona kavuşmayı simgeleyen büyük randevuya (hacca veya umreye) gelmiş olur. Burada kişi, yapacağı uygulamalara niyet etmek suretiyle samimi bir şekilde bu kutsal mekânlarda yapacağı işleri sırasıyla ifa etmeye başlamış olur.

Böylece atılan bu ilk adım ile birlikte dünyevileşmeden arınma da başlamış olmaktadır. Artık Mikat öncesi hayata dair her türlü işaret, makam ve mevki gibi tanımlayıcı unsurlar terk edilmiş; benlik, kibir ve gurur gibi kalbî

³² el-İsfehânî, Râğib, *el-Müfredât fi Ğaribi’l-Kur’an*, Daru’l-Ma’rifeh, Beyrut,1998, s. 544; Öğüt, Salim, *Mikât* Maddesi, TDVİA., İst., 2005, 30/48; es-Seyyid Sabık, *Fıkhü’s-Sünneh*, Daru’l-Feth li’l-İlmi’l-Arabîyyi, Kahire, 1990, 1/531; el-Cezirî, Abdurrahman ve Ark., *Kitabü’l-Fıkh ale’l-Mezahibi’l-Erbaa - Dört Mezhebin Fıkh Kitabı-*, (Ter: Hasan Ege), Bahar Yay., İst., 1987, 2/154; er-Razî, Ebu Abdillah Muhammed b. Omer (Fahrudîdîn), *Mefatihu’l-Ğayb (et-Tefsîru’l-Kebîr)*, Dâru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, Beyrut, H. 1420, 5/282; el-Beydavî, Nasuriddin Ebu Saîd Abdullah b. Omer, *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vîl*, (Muh: Muhammed Abdurrahman el-Mer’aşlî), Dâru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, Beyrut, H. 1418, 1/127.

³³ Bkz. ez-Zühaylî, Vehbe, *el-Fıkhü’l-İslamiyyu ve Edilletühü*, Dâru’l-Fıkr, Dimeşk, 1989, 3/68; Erul, *İslam’a Giriş (Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar)*, s. 303; Erul ve Keleş, *Haccı Anlamak (Haccın Hikmetleri ve Yapılışı)*, s. 11.

³⁴ Bkz. es-Seyyid Sabık, a.g.e. 1/532-533; Öğüt, *Mikât* Maddesi, 30/48; er-Razî, a.g.e., 5/282.

³⁵ Bkz. Bakara: 2/189; Araf: 7/142, 143, 155; Şuarâ: 26/38; Duhan: 44/40; Vakıa: 56/50; Nebe: 78/17; Abdülbakî, Muhammed Fuad, *Mu’cemu’l-Müfehres li Elfazı’l-Kur’ani’l-Kerîm*, el-Mektebetü’l-İslamiyyeh, İst., 1982, s. 757.

³⁶ Bkz. es-Seyyid Sabık, a.g.e. 1/532-533; ez-Zühaylî, *el-Fıkhü’l-İslamiyyu ve Edilletühü*, 3/68-72; el-Cezirî, a.g.e., 2/154-156; Yücel, a.g.e., 1/522.

hastalıklardan arınılmış; bütün müminlerle eşit olarak bir ümmet oluşturulduğu idrak edilmiş ve kefen misali ihramlarla mahşeri bir prova ortaya çıkmıştır. Burada zahirî dönüşüm ile birlikte, kalp de masivadan sıyrılmıştır. Böylece mikat ile bir hâlden, başka bir hâle geçilmiştir. Aslında mikat, maddi anlamda olduğu gibi manevî yönden de bir nevi dünyanın sona erdiği ve ahiretin başladığı noktaya geçiş mesabesindedir. Dolayısıyla hac ya da umreye gelenin giydiği dikişsiz beyaz ihram, ölünün kefeni gibi olup, geçmişe dair olan her şeyi örtmektedir.

İhrama girdikten sonra atılan adım, manen harem diye isimlendirilen bölgeye düşmektedir. Nitekim burası, her türlü kötülüğe ve hak ihlaline karşı yasaklanmış bir bölgedir. Bunun merkezinde de bütün Müslümanları bir araya toplamaya vesile olan sembol ev Kâbe bulunmaktadır. Haliyle burada ev sahibi Allah, hacılar da onun evine gelen misafirlerdir. Burada misafire hakaret, hane sahibine hakaret demektir. Bundan dolayı burada 'rafes, fusûk ve cidâl' yasaklanmıştır. (Bakara: 2/197) Bunun yanında daha önceden mubah olan bazı şeyler de geçici bir süreliğine yasaklanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de özellikle belirtilen bu yasaklar, aşırı derecede hassasiyet gösterilmesi gereken hususlardır. Bunlar, açıkları itibariyle şunları içermektedir:

a- Rafes: Cinsel arzular doğrultusunda konuşma dahil, her türlü şehevî yasaklar³⁷

b- Fısk ve fusûk: Her türlü günah, kötülük ve masiyetler³⁸

c- Cidâl: Kavga, tartışma, küfür ve bunun gibi olumsuz davranışlar³⁹

Bunların birincisi kişiyi şehevî duygulardan; ikincisi, manevî kirlenden; üçüncüsü de sosyal ilişkileri bozmaktan uzak tutmayı amaçlamaktadır.

³⁷ Bkz. et-Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'ân*, (Muh: Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'r-Risaleh, Kahire, 2000, 3/487-488, 4/125-129; Ebu'l-Haccâc, Mücahid b. Cebre, *Tefsiru Mücahid*, (Muh: Dr. Muhammed Abdüsselam), Dâru'l-Fikri'l-İslamiyyi'l-Hadiseh, Mısır, 1989, 1/229; el-Cessas, Ahmed b. Ali Ebu Bekr er-Razî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (Muh: Muhammed Sadık Gamhâvî), Dâru l'hyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, H. 1405, 1/281-282; ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Omer, *el-Keşşâfan Hakâiki Ğavamidi't-Tenzil*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, H. 1407, 1/243; el-Beydavî, a.g.e., 1/130.

³⁸ Bkz. et-Taberî, a.g.e., 4/135; Ebu'l-Haccâc, *Tefsiru Mücahid*, 1/229; ez-Zemahşerî, a.g.e., 1/243; el-Beydavî, a.g.e., 1/130.

³⁹ Bkz. et-Taberî, a.g.e., 4/141-142; ez-Zemahşerî, a.g.e., 1/243; el-Beydavî, a.g.e., 1/130.

Bu tür uyarılara dikkat ederek haccını tamamlayanlara, kul hakları hariç olmak üzere, analarından doğdukları günkü gibi günahlarından arınmış oldukları müjdesi verilmiştir.⁴⁰

Tabi Kur'an-ı Kerim'de olduğu gibi hadislerde de ihramlıya bazı yasaklar konmuştur. Bunlar, Harem denilen Mekke ve çevresinde doğal olarak bitmiş olan bitkilerin kesilip koparılması, erkeklerin ihramdan başka elbise giymesi, başın ve yüzün örtülmesi, eldiven, çorap ve ayakkabı gibi şeylerin giyilmesi, tırnak, saç sakalın kesilmesi, vücudun herhangi bir yerindeki kılın koparılması veya kesilmesi, saç sakal ve bıyıkların yağlanması, boyanması, oje, ruj ve parfüm kullanılması, vücuda veya ihrama koku sürülmesi gibi hususlardır. Bu yasaklardan herhangi birisini ihlal edene, sadaka vermekten haccı iade etmeye kadar cezalar belirlenmiştir.⁴¹

Görülüyor ki, bu sayede canlı ve cansız her şey, Allah'ın bahşettiği bir kısım nimetler de dâhil olmak üzere, dokunulmazlık zırhına girmekte ve hiçbir şeye zarar verilmemektedir. Hatta bölgenin otu, çiçeği, kurdu, kuşu gibi her şey, koruma altına alınmaktadır. Hülasa ihram süresince toplum huzurunu bozma, hevâ ve menfaatler peşinde koşma yasaklanmış bulunmaktadır.

2- Telbiye Okuma

Telbiye, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen farklı hilkat ve kabiliyetteki kişilerin, aynı çağrıya cevap vermesi ve arızî farklılıkların, derûnî birlikteliğe zarar vermediğinin Kâbe merkezli bir tezahürüdür. Bundan dolayı "*hac telbiye getirmek ve kurban kesmektir*"⁴² denilmek suretiyle ihrama girerken en az bir defa telbiye okumanın genel görüşe göre şart (farz); Kâbe'yi görünceye kadar zaman zaman yüksek sesle tekrarlamasının da sünnet olduğu belirtilmektedir.⁴³ Harem bölgesine gelip Kâbe görününce de yerini, tehليل ve tekbirli duâlar almaktadır.

Mikat'tan itibaren yol boyunca "lebbeyk Allahümme lebbeyk. Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk. Lâ

⁴⁰ Peygamber (sav), "*kim hac esnasında cinsel ilişkide bulunmaz, kötü söz söylemez ve günah işlemezse, anasından doğduğu günkü gibi (tertemiz olarak evine) döner*" buyurmaktadır. (Bkz. Buharî, a.g.e., 2/141)

⁴¹ Erul, *İslam'a Giriş (Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar)*, s. 299; Erul ve Keleş, *Haccı Anlamak (Haccın Hikmetleri ve Yapılışı)*, s. 17-18; Öğüt, *Hacla İlgili Fikhî Hükümler*, 14/394; Yücel, a.g.e., 1/524-525; Şeriatî, a.g.e., s. 35-36.

⁴² İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbni Mâce, (Mevsûat'us-Sünneh- el-Kütübü's-Sittetü ve Şuruhuha)*, Dâru's-Sahnûn ve Çağrı Yay., İst., 1992, 2/967.

⁴³ Bkz. Yücel, a.g.e., 1/521; ez-Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslamiyyu ve Edilletühü*, 3/122; Seyyid Sabık, a.g.e., 1/540-541; Nedvî, a.g.e., s. 365.

şerîke leke.” (Emret Allah’ım! Emret! Emrindeyim buyur! Emret Allah’ım! Senin hiçbir ortağın yoktur. Emret Allah’ım! Şüphesiz hamd sana mahsustur. Nimet de mülk de Senin. Senin ortağın da yoktur” denilerek, toplanma bölgesi olan Mescid-i Haram’a gelinmektedir.

Burada söylenen telbiye şu anlama gelmektedir: “Emret Allah’ım! Emret, emrine hazırım! Bütün emirlerine gönülden boyun eğişle huzurundayım! Sen bütün varlığın tek yaratıcısı, sahibi, hâkimi ve Rabbi olarak ne buyurduysan şeksiz şüphesiz, itirazsız kabul edip teslim oldum. İşte huzurundayım. Emret Allah’ım! Hamd ancak sanadır, başta var edilmişlik nimeti olmak üzere, hayatımızın devamı için bütün maddi ve manevi nimetlerin kaynağı ancak sensin. Varlığım ve bütün varlık senindir. Hamd, şükür, taat, mülk ve varlık Senindir. Ortağın da yok. Emret Allah’ım!⁴⁴

Bu durum, yapılan seferberlik çağrısına uyup her türlü hazırlığını yapan bir askerin, komutanının huzuruna çıkarak ‘emret komutanım’ şeklinde tekmil vermesine benzemektedir. Aynı duygularla farklı coğrafyaya mensup kişilerin bir araya gelip aynı şiarı söylemesi, tevhit inancına olan bağlıklarının ve Allah’tan başkasına kul olmayacaklarının ilanı olmaktadır. Böylece hacılar, Kâbe’ye gelmek suretiyle iman ve teslimiyetlerini fiilen; telbiye ile de kavlen (sözlü olarak) ortaya koymuş olmaktadır.⁴⁵

3- Kâbe’yi Tavaf Etme

Tavaf, “bir şeyin etrafında yürüme (dolanma)” anlamına gelmektedir.⁴⁶ Fikhî bir terim (kavram) olarak da usulüne uygun bir şekilde Hacerü’l-Esved’in bulunduğu köşeden veya hizasından başlayarak, Kâbe etrafında yedi defa dönmeyi ifade etmektedir.⁴⁷

Tavaf kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de birebir geçmemekle birlikte, aynı kökten türeyen “ve’l-yettavvefû” ‘Kâbe’yi tavaf etsinler’ (Hac: 22/29) “li’t-tâifîn” ‘tavaf edenlere’ (Bakara: 2/125; Hac: 22/26) şeklinde yer almaktadır.

⁴⁴ Siraceddin Öncüler, *Haccın Anlamı*, Semerkand Aylık Tasavvufî Dergi, Yıl: 14, Sayı: 166, Ekim, 2012, s. 36.

⁴⁵ Bkz. Erul ve Keleş, *Haccı Anlamak (Haccın Hikmetleri ve Yapılışı)*, s.18-19; Erul, *İslam’a Giriş (Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar)*, s. 304.

⁴⁶ Bkz. el-İsfehânî, a.g.e., s. 313.

⁴⁷ Yücel, a.g.e., 1/529; Seyyid Sabık, a.g.e., 1/570-571; Öğüt, Salim, *Tavaf Maddesi*, TDVİA, İst., 2011, 40/178.

Yine Safa ve Merve tepeleri arasında yapılan sa'y için de "en yettavvefe" (Bakara: 2/158) şeklinde tavaf etme fiili kullanılmıştır. Bunların dışında kalan kullanımlar ise, sözlük anlamlarını kapsamaktadır.⁴⁸

"*Beyt-i Atîk'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler*" (Hac: 22/29) emri doğrultusunda yapılan dönme işlemi, sadece Allah'a olan teslimiyetin bir sembolü olmaktadır. Burada kişi, bütün yönleri bakan Kâbe'yi soluna alarak tavafa başlamasıyla adeta nazargâh-ı ilâhî olan kalbi ile Allah'ın evi olan Beytullahı birbirine entegre etmekte ve çekirdek etrafında dönen elektronlar gibi kozmik âlemde süregelen semaha katılmaktadır. Bir başka ifade ile Hz. İbrahim ile oğlu İsmail'in, etrafında döne döne inşa ettiği mabet gibi hacı da gönül evinden ağyarı atarak halis bir kalp inşasına koyulmaktadır.

Gönlünde ve dilinde zikir ile hacının Kâbe'yi tavaf etmesi, Arş'ın etrafında dönen meleklerle benzemekte⁴⁹ ve Hacerü'l-Esved'e dokunması da Allah ile arasındaki misakın ikrarı olmaktadır.

Bu esnada, aynen namaz ve oruçta olduğu gibi Kâbe'yi tavaf edenler arasında her türlü alamet-i farikadan uzaklaşmakta ve tevhit merkezli bir ümmet meydana getirilmiş olmaktadır. Böylece delice akan bir ırmağın, gölde veya denizde kaybolup sükûn bulduğu gibi her fertte bir enginlik ve dinginlik hâli hâkim olmaktadır.

Bu halet-i ruhiyeyi kazandıran tavaf, hükmü itibariyle farz, vacip, sünnet ve nafil olmak üzere dört; ifası yönüyle de kudüm, ziyaret, veda (sader), umre, nezir, nafil ve tahıyyetü'l-mescid olmak üzere yedi çeşitten müteşekkildir.⁵⁰ Söz konusu olan bu tavafın her birisinin kendisine has haz ve mesajları bulunmaktadır. Bunlar arasında farz ve vacip olanlarının ifası esnasında ortaya çıkan hususiyetler daha da başka olmaktadır.

Sözgelişi "*Eski evi (Kâbe'yi) tavaf etsinler*" (Hac: 22/29) emri doğrultusunda yapılan ziyaret tavafı ile hac menasikinin sonuna gelindiği ve ihram zırhının giyilmesiyle birlikte başlayan nefsanî ve şeytanî dürtülere karşı verilen savaşın kazanıldığı, Kâbe'ye gelinerek Allah'ın huzurunda bir nevi ilan edilmiştir. Bu zafere gölge düşürmeme gayreti arzusuyla yapılan tavaf eşliğinde görev neticelendirilmektedir.

⁴⁸ Bkz. Abdulkakî, a.g.e., s. 431.

⁴⁹ Bkz. Gazalî, Ebu Hamid Muhammed, *Esraru'l-Hac*, (Tah: Musa Muhammed Ali), Menşurâtu Mektebeti'l-Arabiyeh, Sayda- Bayrut, 1977, s. 149, 150.

⁵⁰ Bkz. Öğüt, *Tavaf Maddesi*, 40/178-179; el-Cezirî, a.g.e., 2/172; Seyyid Sabık, a.g.e., 1/572.

Veda (sader) tavafı da Peygamber (sav) tarafından “(Sizden) biri, son olarak Kâ’be’yi ziyaret etmeden (Mekke’den) ayrılmasın”⁵¹ buyrulması üzerine yapılan bir tavaftır. Bu tavaf kadar hacı, Arafat’ta mahşeri yaşadığını, Mina’da malını kurban ettiğini ve “ezelde (kâlû belâ)da verdiği sözü”⁵² de ispat etmek üzere ölünceye kadar imanını ispata devam etme azmi içinde olduğunu beyan ederek, geldiği yere geri dönmek için Kâbe ile vedalaşmaktadır. Böylece veda tavafı ile “*hac ibadetinizi bitirince, atalarınızı andığınız gibi hatta daha güçlü bir şekilde Allah’ı anın*” (Bakara: 2/200) emri de yerine gelmiş olmaktadır.

4- Hacerü’l-Esved’i İstilam Etme (Selamlama)

Tavafın başlama noktası Hacerü’l-Esved’tir. Onun hizasına gelindiğinde tavaf için niyet edilmekte ve el içleri Kâbe’ye bakacak şekilde kaldırılıp, “bismillahi Allahu Ekber” denilerek Hacerü’l-Esved istilam edilmektedir.

Bu selamlama ile birlikte, evrende hâkim olan yörüngedeki dönüş (tavaf) düzenine girilmek suretiyle⁵³ ezelde Allah’a verilmiş olan ahit tazelenmekte⁵⁴ ve Beytin sahibinin önünde temsilî olarak Hacerü’l-Esved’e uzanan eller ile teyit ve tescil edilmiş olmaktadır.⁵⁵

Hacerü’l-Esved’in Cennet’ten indirildiği, Nûh tufanı esnasında Ebû Kubeys dağında olduğu ve Kâbe’nin inşası esnasında Hz. İbrahim’in tavafın başlangıç noktasını belirlemek amacıyla oradan getirip yerleştirildiği⁵⁶ konusunda ve taşıdığı sembolik anlam hakkında çeşitli rivayetler nakledilmiştir.

Bunlar arasında, Hacerü’l-Esved’in kıyamet günü gören gözü ve konuşan dili olup kendisini istilâm edenler lehinde şahitlik edeceğini,⁵⁷ kendisine

⁵¹ Müslim, Ebu’l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahihu Müslim (Mevsûatü’s-Sünneh- el-Kütübü’s-Sittetü ve Şuruhuha)*, Dâru’s-Sahnûn ve Çağrı Yay., İst., 1992, 1/963.

⁵² Bkz. Işık, Şemsettin, *İlk Ahit (Elestü bi Rabbiküm Kalû Belâ)*, Pınar Yay., İst., 2003, s. 72-75.

⁵³ Bkz. Şeriatî, a.g.e., s. 51, 53.

⁵⁴ Bkz. Işık, a.g.e., s. 72-75; Gazalî, *Esraru’l-Hac*, s. 131.

⁵⁵ Bkz. Erul ve Keleş, *Haccı Anlamak (Haccin Hikmetleri ve Yapılışı)*, s. 26-27; Şeriatî, a.g.e., s. 52.

⁵⁶ Bkz. Bursevî, a.g.e., 1/231; et-Taberî, a.g.e., 3/70.

⁵⁷ Abdullah İbn Abbas’dan gelen bir rivâyet şöyledir: Resulullah (sav) buyurdular: “*Andolsun ki şu Hacer-i Esved kıyamet günü gören gözleri ve konuşan dili olduğu halde (mahşere) gelecek ve onu hakkıyla istilâm eden kimseler lehine şahitlik edecektir.*” (İbn Mâce, a.g.e., 2/981-982; Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevdeh, *Sünenü’t-Tirmizî (Mevsûatü’s-Sünneh- el-Kütübü’s-Sittetü ve Şuruhuha)*, Dâru’s-Sahnûn ve Çağrı Yay., İst., 1992, 3/294)

dokunan kimsenin Rahman'ın eline dokunmuş gibi olacağını⁵⁸ ve Peygamber (sav) öptüğü için Hz. Ömer'in de teberrüken aynı şeyi yaptığını⁵⁹ ifade eden rivayetler yer almaktadır.

Bunlardan başka Kütüb-i Sitte dışında kalan kaynaklarda da Hacerü'l-Esved'in yeryüzünde Allah'ın sağ eli olduğu ve onun vasıtasıyla insanlarla muhafaza ettiği, Hacerü'l-Esved'e dokunanın Allah'a biat etmiş olduğu, Hacerü'l-Esved ve Rüknu-i Yemanî'nin ahde vefa üzere kendilerini istilâm edenlere kıyamet günü şahitlik edeceği, Hacerü'l-Esved'in işlenen günahlar yüzünden karardığı gibi hususlarda rivayetler yer almıştır.⁶⁰

Sahabe-i kiram, Hacer-i Esved'i selamlarken; 'Allah'ım! Sana inanarak, Kitabını ve Peygamberinin sünnetini tasdik ederek' demek suretiyle Peygamber (sav)'in sünnetine vurgu yapmıştır. Burada Hacerü'l-Esved'i öpme, Hz. İbrahim ve Hz. Peygamberin hatırasını yâd etme⁶¹ ve sembolik olarak onların ellerini öpüyormuş gibi olmaktır. Böylece Hacerü'l-Esved'i istilâm eden kişi, Allah'ın emir ve yasaklarına uyup, ubudiyete devam edeceğini hâl diliyle ifade etmektedir.

5- Arafat'ta Vakfe Yapma

Arafat, "tefekürle bir şeyi idrak etme, bilme, anlama ve güzel koku" gibi anlamlara gelen bir kökten türemiştir. 'Arefe' kelimesi ile aynı mânâda kullanılmıştır.⁶²

Bu yere Arafat adının verilmiş sebebi kesin olarak bilinmemekle birlikte, bazı görüşler ileri sürülmüştür. Bunlar arasında Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın yeryüzüne indikten sonra, burada (Arafat'ta) buluşup tanışmaları; Cebrail (as)'in, Hz. İbrahim'e haccın nasıl ve nerelerde yapılacağını öğretirken, Arafat'a geldiklerinde "arefte" (anladın mı) diye sorması üzerine, onun da

⁵⁸ "Hacerü'l-Esved'e dokunan kimse rahmanın eline dokunmuş gibidir" denilmiştir. (İbn Mâce, a.g.e., 2/986); er-Razî, a.g.e., 7/13, 22/9; Gazalî, *Esraru'l-Hac*, s. 149, 151.

⁵⁹ Abdullah b. Ömer'in naklettiğine göre, Hz. Peygamber bir defasında dudaklarını Hacerü'l-Esved'in üzerine koyarak uzun süre ağlamış; daha sonra dönüp Ömer'in de ağladığını görünce şöyle demiştir: "Ey Ömer! Gözyaşları burada dökülür." (İbn Mâce, a.g.e., 2/982) Hz. Ömer'in de Hacerü'l-Esved ile ilgili olarak, "Allah'a andolsun ki, senin zarar veya fayda vermeyen bir taş olduğunu biliyorum. Eğer Resûlullah'ı seni istilâm ediyor görmeseydim ben de seni istilâm etmezdim" dediği bilinmektedir. (Buharî, a.g.e., 2/161-162; Müslim, a.g.e., 1/925; İbn Mâce, a.g.e., 2/981)

⁶⁰ Bkz. Öğüt, Salim, *Hacerü'l-Esved Maddesi*, TDVİA, İst., 1996, 14/434; Kılıç, *İslam'da Sembolik Dil*, s. 229.

⁶¹ Bkz. Erul ve Keleş, *Haccı Anlamak (Haccın Hikmetleri ve Yapılışı)*, s. 26; Gazalî, *Esraru'l-Hac*, s. 132.

⁶² Bkz. el-İsfehânî, a.g.e., s. 334-335; el-Endulusî, Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf, *el-Bahrü'l-Muhit*, (Muh: Sidkî Muhammed Cemil), Dâru'l-Fikr, Beyrut, H.1420, 2/275.

“areftü” (anladım) demesinden dolayı buraya ‘Arafat’ veya ‘Arefe’ denildiği ve dünyanın her tarafından gelen hacıların bu yerde birbirleriyle görüşüp tanışmaları ve günahlarını itiraf ederek Allah’tan af dileyip, bu kirlerinden temizlenmeleri sebebiyle Allah katından güzel bir kokuya sahip oldukları için böyle bir ismin verilmiş olduğu yer almaktadır.⁶³ Bu konuda söylenen görüşlerin her birisinde, birbirini tamamlayan hususiyetler bulunmaktadır.

Vakfe, kişinin her türlü makam, servet ve ilim gibi hususiyetlerden sıyrılarak, Allah huzurunda ubudiyetini ve günahlarını itiraf edip, akşama kadar korku ve ümit içinde af olmayı bekleme duruş ve duruşmasıdır. Diğer bir yönü ile de nerede ve nasıl durulması gerektiğini öğrenme ve hak ihlallerine karşı kıyam etmenin ilahî bir emir olduğu şuuru varabilmedir.

Bir başka yönüyle vakfe, inananların nefislerine, birbirlerine ve başkalarına karşı ortaya koyduğu vakarlı ve kararlı bir duruştur. Bütün Müslümanların kardeş olduklarını, Hz. İbrahim’in milleti olan tek bir din ve millet olduklarını, yekvücut olduklarını ispatlayan şanlı, asaletli bir duruştur. Veda Hutbesi de bunun açıkça bir göstergesi olmuştur.⁶⁴

Burada dinleri aynı, dilleri ve memleketleri aynı olan dünya Müslümanları, aynı duygular içinde aynı görevleri ifâ etmek maksadıyla bir araya gelip, eşi ve benzeri görülmeyen bir zirve yapmaktadır. İletişin dili olarak da din dili olan Arapça ve gönül dili kullanılmaktadır. Bu da büyük bir oranda tanışma ve kaynaşmaya kapı aralamaktadır.

Bundan dolayı “*Arafat’tan hep birlikte indiğinizde Allah’ı Meş’ar-ı Haram’da anın*” (Bakara: 2/198) diye emredilmiş ve Peygamber (sav) de “*hac, Arafat’tır*”⁶⁵ ve “*Arafat’ın tamamı vakfe yeridir*”⁶⁶ buyurmak suretiyle hac cin rükünlerinden sayılmıştır. Bundan dolayı süresi içinde Arafat’ta bulunamayanlar, hacca gelmemiş kabul edilmiştir.⁶⁷ Belirlenen vakitte burada bulunup, Arafat’ı tam mânâsıyla idrak eden kişi de hacılığa adım atmış olmaktadır. Bu

⁶³ Bkz. Boks, Abdullah, *Arafat Maddesi*, TDVİA., İstanbul, 1991, 3/ 261; et-Taberî, a.g.e., 4/173-174; er-Razî, a.g.e., 5/325; el-Ezrakî, Ebu’l-Velid Muhammed b. Abdullah, *Ahbaru Mekke ve Mâcâe fihâ Mine’l-Âsâr*, (Dirase ve Tah: Abdulmelik b. Abdullah b. Duheş), Mektebetü’l-Esedî, 2003, s. 118-119; Kılıç, *İslam’da Sembolik Dil*, s. 230; Şeriatî, a.g.e., s. 79-80.

⁶⁴ Bkz. Erul ve Keleş, *Haccı Anlamak (Haccın Hikmetleri ve Yapılışı)*, s. 35; Gazalî, Ebu Hamid Muhammed, *İhyâu Ulûmiddin*, (Ter: Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yay., İst., 1974, 1/765.

⁶⁵ Nesâî, a.g.e., 5/256; İbn Mâce, a.g.e., 2/1003; Tirmizî, a.g.e., 5/214; Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş’ab, *Sünenü Ebi Davûd (Mevsûatü’s-Sünneh- el-Kütübü’s-Sittetü ve Şuruhu)*, Dâru’s-Sahnûn ve Çağrı Yay., İst., 1992, 2/466, 485-486.

⁶⁶ Müslim, a.g.e., 1/893.

⁶⁷ Bkz. Yücel, a.g.e., 1/527.

hazı tadan hacı, bu mübarek gün ve mekânda yaşadığı temsilî mahşer duygusuyla bir başka görevi ifâ etmeye koyulmaktadır.

Arafat'ta vakfeyi tamamlayan hacılar, Arafat ile Mina arasında kalan Müzdelife'ye hep birlikte gelmekte ve akşam ile yatsı namazını birleştirerek kılmaktadır. Gece Meş'ar-i Haram'da ikinci bir kez daha şuurlanma vakfesi yapmış olan hacılar, burada bir müddet durup dua ettikten sonra, ertesi gün şeytana sembolik olarak atacağı taşlar toplayıp telbiye, tekbir ve tehliller eşliğinde Mina'ya inmektedir.

6- Sa'y Yapma

Sa'y, "hızlı yürümek ve çalışmak" gibi anlamlara gelen bir kelimedir.⁶⁸ Bir fıkıh kavramı olarak hac ve umre tavaflarından sonra, Safa tepesinden başlayarak dördü gidip, üçü dönüş olmak üzere Safa ile Merve tepeleri arasında toplam yedi defa gidip gelmeyi ifade etmektedir.⁶⁹

Kelime olarak Safa, "başka bir kütleyle karışmayan, toprak ve çamurdan arınmış sert taş"; Merve de "kırmızımtırak volkanik asıllı sert ya da yumuşak her türlü taş" anlamına gelmektedir.⁷⁰

Bu iki tepe, "şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın (dininin) nişaneleridir; hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eden kimsenin onları tavaf (say) etmesinde günah yoktur" (Bakara: 2/158) ayeti ile hac ve umre ibadetinin şeâirinden (sembollerden) olmuştur.

Bu ayet, Arapların cahiliye döneminde Safa ve Merve tepelerindeki uygulamaları ile daha sonrakiler arasında bir benzerlik bulunmadığını belirtmek ve bazı sahabenin, bu konudaki tereddüdünü gidermek için gönderilmiştir.⁷¹ Bunun üzerine Peygamber (sav) hac yaparken Safa ve Merve tepeleri arasında say yapmış⁷² ve "sa'y yapmak size emredildi, sa'y yapın" buyurmuştur.⁷³

⁶⁸ el-İsfehâni, a.g.e., s. 238.

⁶⁹ Öğüt, Salim, Sa'y Maddesi, TDVİA, İst., 2009, 36/206; Yücel, a.g.e., 1/534).

⁷⁰ Küçükkaşçı, Mustafa Sabri, Safa ve Merve Maddesi, TDVİA., İst., 2008, 35/441; İbn Düheys, Abdülmelik b. Abdullah, *Hududu's-Safâ ve'l-Merve (Dirasetün Tarihiyyetün ve Fikhiyyetün)*, Mektebetü'l-Esedî, Cidde, 2008, s. 23.

⁷¹ Bkz. Buhârî, a.g.e., 2/169-171; ez-Zemahşerî, a.g.e., 1/208; el-Beydavi, a.g.e., 1/115; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmail b. Omer, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, (Muh: Sami b. Muhammed), Dâru Tayyibeh li'n-Neşri ve't-Tevezî', Riyad, 1999, 1/469-470.

⁷² Bkz. Buhârî, a.g.e., 2/170-171; Müslim, a.g.e., 1/888.

⁷³ Bkz. İbn Hanbel, a.g.e., 6/437.

Sa'yin aslını, Hz. Abbas tarafından nakledilen ve genel kabul gören rivayete göre Hz. İbrahim'in eşi Hz. Hacer'in, oğlu İsmail'e su aramak için bu iki tepe arasında koşması oluşturmuştur.⁷⁴

Bugün yapılan sa'ylar, ana şefkati ile koşuşturan Hz. Hacer'in hatırasını canlandırılıp, onunla aynı yolda olduğunun şuuruna varmak ve Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan bir yürüyüş olmaktadır. Bu sayede 'hervele' denilen çalimli ve hızlı yürüyüş de dışa karşı bir azamet, içe karşı bir ümmetin parçası olma tezahüründen ibarettir.

İmam Gazalî de sa'yin hikmetini şöyle beyan etmiştir: Kâbe civarında bulunan Safa ile Merve arasında sa'y etmek, padişahın huzuruna girip çıktktan sonra hakkında verilen hükmü bekleyen kimsenin, hem padişaha olan samimiyetini göstermek hem de onun gönlünü kazanmak için sarayın önünde ileri geri gidip gelmesine benzer. Öyle ki, belki bu defa görmedi ama bir sonrakinde görür ve merhamet eder diyerek defalarca sarayın avlusunda döner durur. Sa'y yapan da tıpkı bunun gibi acaba Allah beni affetti mi? Acaba benden bu defa razı olur mu diye Kâbe'nin yakınında olan Safa ile Merve arasında gider gelir.⁷⁵

Yüce Allah, mümin bir kadının irade dışı yaptığı bir hareketi, hac menasiki arasına koymuş ve dünyanın en büyük hükümdarını dahi oraya bağlı kılmıştır. Bu iki tepe arasında sa'y etmeyen kişinin, görevi de kâmil mânâda ikmal olmamıştır. Aynı zamanda bu iki tepe arasındaki sa'y, müminin dünyadaki durumunu temsil etmekte⁷⁶ ve sa'y edenler gibi hiç bir tarafa bakmadan ve görevinden başka bir şeyle ilgilenmeden, sorumluluğunu müdrik olarak hayatını anlamlandırması istenmektedir.

7- Şeytan Taşlama (Remy-i Cimar)

Cemre, "kor parçası ve çakıl taşı" gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁷ Bir fıkıh terimi olarak da hacıların kurban bayramı günlerinde Mina'da attıkları küçük taşların her birini ve bu taşların atıldığı üç ayrı yeri ifade etmektedir. Bu yerlere taş atılması işine de remy-i cimâr⁷⁸ veya (remy-i ahcar) denilmektedir.

⁷⁴ Bkz. Buhârî, a.g.e. 4/113-114.

⁷⁵ Gazalî, *İhyâu Ulûmiddîn*, 1/765; Gazalî, *Esraru'l-Hac*, s. 151.

⁷⁶ Bkz. Nedvî, a.g.e., s. 336.

⁷⁷ İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Zeyyât ve Ark., *Mu'cemü'l-Vasîl*, Çağrı Yay., İstanbul, 1990, s. 134.

⁷⁸ Aras, M. Özgü, *Cemre Maddesi*, TDVİA., İstanbul, 1993, 7/340.

Halk arasında şeytan taşlama olarak bilinen bu olay, Allah'ın emrini yerine getirmekten alıkoymak isteyen şeytanı, Hz. İbrahim'in Mina'da taşlamasına dayandırılmaktadır. Burada atılan taşlar, bu hadiseyi adeta yeniden yaşatmakta ve insanları sürekli günaha sokmak için fırsat bekleyen şeytana karşı koymayı temsil etmektedir.

Bir rivayete göre Hz. İbrahim, Kâbe'nin inşasını tamamladıktan sonra Cebraîl (as)'in kılavuzluğunda ilk defa hac ibadetini yapıp, oğlu İsmail'i kurban etmeye götürürken, Mina'nın üç ayrı noktasında engellemek maksadıyla önüne çıkan şeytanı taşlamıştır.⁷⁹ Peygamber (sav) de bu taşlama işini uygulamış ve "*hacca ilişkin görevlerinizi benden alınız*"⁸⁰ buyurduğu için haccın vacipleri arasında yer almıştır.

İmam Gazalî de bu hususta şunları söylemiştir: Hz. İbrahim şeytanı görüp taşlamış; ben görmüyorum ve neyi taşılayayım demek, şeytandandır ve vazgeçirmeye yöneliktir. Vesvese yoluyla bunun bir çocuk oyunu olduğu izlenimi vermek suretiyle bu ameliyeden vazgeçirtmek istemektedir. Bu durumda şeytanın inadına, hikmetini sorgulamaya kalkışmadan bu görevi yerine getirmeye çalışmak gerekir. Orada atılan taşlar, yine şeytanın belini kıracaktır.⁸¹

Burada yapılan bu ameliyede kişi, kendi kötü arzu ve isteklerini taşıladığını düşünmeli ve Hz. İbrahim gibi bir duruş sergilemeye çalışmalıdır. Zira şeytan tam burada Hz. İbrahim'in kalbine vesvese verip, yanıltmak ve ifâ ettiği hac hususunda şüpheye düşürmek için görünmüştür. Hz. İbrahim de Allah'ın izn-i keremiyle onu taşlamıştır. Aynı şekilde Allah'tan alıkoymaya sebep olabilecek her türlü vesveseye karşı, İbrahimî bir samimiyetle taşları cem-rata fırlatmak gerekmektedir.

Bu esnada atılan küçücük taşlar ile güçlü Ebrehe ordusunun planının boşa çıkarıldığı gibi şeytanın ve taraftarlarının kurduğu tuzakların da boşa çıkarılması hedeflenmelidir. Burada ilk günde sembolik olarak atılan yedi ve arkasından gelen günlerdeki kırk dokuz (yetmiş) taş, şeytanın her hilesine karşı atılacak bir taşın olduğunu ifade etmektedir. Böylece Mina'da sembolik olarak, bir ömür boyu devam edecek olan bir savaş ilan edilmiş olmaktadır.

⁷⁹ Bkz. İbn Hanbel, a.g.e., 1/197, 306-307; et-Taberî, a.g.e., 21/78; ez-Zühaylî, *et-Tefsîru'l-Munîr*, 23/117.

⁸⁰ Nesâî, a.g.e., 5/270.

⁸¹ Bkz. Gazalî, *İhyâü Ulûmiddîn*, 1/766; Gazalî, *Esraru'l-Hac*, s. 149, 154; Nedvî, a.g.e., s. 326, 329.

8- Mina'da Kurban Kesme

Mina, Hz. İbrahim ile oğlu İsmail'in, Allah'a olan bağlılıklarının sınıandığı yerdir. Bu sınavda Hz. İbrahim'den Allah yolunda oğlunu kurban etmesi; Hz. İsmail'in de bu uğurda canını vermesi istenmektedir. Hz. İbrahim, rüyasında kendisinden istenilen şeyi, bir de oğluna açıp fikrini öğrenmek istemiştir. Bunun üzerine oğlu da *"Babacığım! Sana emredileni yap! İnşallah beni sabredenlerden bulacaksın"* (Saffat: 37/102) demek suretiyle tam bir teslimiyet göstermiştir. Bu cevap üzerine Hz. İbrahim, kendisinden istenileni yapmak üzere Mina'ya gelmiştir. İşte tam o sırada şeytan, Hz. İbrahim'in karşısına çıkıp, onu bu duygusundan vazgeçirmeye çalışmışsa da Allah'ın emrine göstermiş oldukları tam bir teslimiyet sebebiyle *"rüyayı gerçekleştirdin; Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız"* (Saffat: 37/105) şeklindeki müjde ile sorumlu tutuldukları testten başarı ile çıkmışlardır.

İşte burası, her şeyden geçerek Allah rızasının doruk noktaya çıkarılıp çıkarılmadığının İbrahimî bir denenmeye tabii tutulduğu yerdir. Burada masivadan arınıp, sembolik olarak tıraş olmak suretiyle kendisinden bir parçayı Allah yolunda kurban eden kişinin, *"Kurbanların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır, fakat O'na sadece takvanız ulaşır"* (Hac: 22/37) beyanında olduğu gibi samimiyetini ortaya koyması gerekir. Zira kurban, sırf Allah'ın rızası için maldan feragat edebilmeyi gerektiren fiili bir ibadettir. Bundan dolayı ihramlı iken hiçbir canlıya kasten zarar vermeyen kişi, Allah'a olan bağlılığını ve hac görevlerini ifâ edebilmenin şükrünü eda edebilmek için bayramda kurban (hedy) maksadıyla bir hayvanı kesmektedir.

Hedy, yol göstermek, göndermek ve hediye etmek gibi anlamlara gelmekle birlikte⁸² hac ve umre sırasında Harem'de kesilen kurbanlık hayvanlara verilen bir addır. Hac ve umre yapmayanların kurban bayramı dolayısıyla kesikleri kurbanı da 'udhiyye' denilmektedir.⁸³

Özellikleri itibariyle tatavvu olanlar hariç olmak üzere, bütün hedy kurbanlarının Harem bölgesi sınırları içinde kesilmesi istenilmiştir. Zaman olarak da Kurban bayramının ilk üç gününde fecr-i sadıktan itibaren kesilen hedy kurbanlarının Mina'da; bu günlerin dışındakilerin de Mekke'de kesilmesi efdal kılınmıştır.⁸⁴

⁸² Bkz. el-İsfehâni, a.g.e., s. 516-519.

⁸³ Öğüt, Salim, *Hedy Maddesi*, TDVİA., İst., 1998, 17/156; Yücel, a.g.e., 1/556. Kavram olarak 'hedy', Kur'an-ı Kerim'de beş yerde geçmektedir. (Bakara: 2/196; Mâide: 5/2, 95, 97; Fetih: 48/25)

⁸⁴ Yücel, a.g.e., 1/557.

Hac ve umre ile ilgili olarak kesilen kurbanlara “hedy” denilmesi de kelime ve kavram anlamlarında olduğu gibi Yüce Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak amacıyla harem bölgesinde veya başka yerlerdeki muhtaçlara hediye edilmesinden kaynaklanmıştır. Bu günde aynı şekilde Mina’da kesilen kurbanların etleri, İslam ülkelerindeki yoksullara gönderilmektedir.

Allah için kesilen bu kurbanlar, “Allah’ın sembolleri” (Hac: 22/36) olup, sahibinin günah kirlerini giderdiğini (Hac: 22/29) temsil etmektedir. Ayrıca bunun İbrahimî bir sünnet olduğunu, mal ve evladın da Allah’a yaklaşımda birer vesile olabileceğini düşündürmektedir.

C- DİĞER BAZI SEMBOLLER

Haccın edası esnasında, vücubiyet babında yer almayan bazı semboller daha bulunmaktadır. Bunlar, haccın menasiki arasına serpiştirilen ve onları tamamlayan birer unsur olarak tebarüz etmektedir. Bundan dolayı kısaca bu semboller üzerinde durmanın da faydadan hâli olmayacağı aşikârdır. Bu mak-satla onlardan bazılarını burada ele almak istiyoruz.

1- Makam-ı İbrahim

Makam-ı İbrahim, Hz. İbrahim’in Kâbe’yi inşa ederken üzerine çıkıp duvar ördüğü ve üstünde insanları hacca davet ettiği taş veya onun bulunduğu yer olarak ifade edilmiştir.⁸⁵

Makam-ı İbrahim tabiri, Kur’an-ı Kerim’de iki ayette yer almıştır. Bunlardan birinde, Allah’a kulluk için yapılan ilk mabedin Kâbe olduğu ve orada apaçık işaretler ile Makam-ı İbrahim’in bulunduğu belirtilmiş; (A. İmran: 3/97) diğerinde de makam-ı İbrahim’in namazgâh edinilmesi istenmiştir. (Bakara: 2/125)

Rivayete göre Hz. Ömer’in, makam-ı İbrahim’in namaz kılınan bir yer olmasını arzu etmesi üzerine, Bakara suresi 125. ayet nazil olmuştur.⁸⁶ Peygamber (sav) de Veda haccında Kâbe’yi tavaf ettikten sonra, bu makamın arkasında iki rekât namaz kılmıştır. Bir rivayete göre de ilk rekâtında Bakara suresi 125. ayeti okumuştur.⁸⁷ Bu da buradaki taş veya yerin makam-ı İbrahim olduğuna bir delil sayılmıştır. Bundan böyle izdihamın olmadığı zamanlarda, tavafın arkasından burada veya yakınında iki rekât namaz kılınmış gelmiştir.

⁸⁵ Bozkurt, Nebî, *Makâm-ı İbrahim* Maddesi, TDVİA., Ank., 2003, 27/412.

⁸⁶ Bkz. Buhârî, a.g.e., 1/105; Müslim, a.g.e., 2/1865.

⁸⁷ Bkz. Buhârî, a.g.e., 1/103.

“Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrahim’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur” (A. İmran: 3/97) ayetinde belirtilen mânâya uygun olarak bu makamda iki rekât namaz kılan kişi, kılmış olduğu namaz sebebiyle Hz. İbrahim, Hz. Muhammed (sav) ve sahabenin secde ettiği yerlere secde ettiğini, asırlar sonra adeta onlar ile hem hâl olduğunu ve nazargah-ı ilahî olan gönül evine sızmaya çalışan masivaya karşı agâh olunması gerektiğini bütün vücudu ile idrak etmiş olur.

2- Hicr-i İsmail

Hicr, “engellemek, yasaklamak, bir şeyden bir parça ayırma” mânâsına gelmektedir.⁸⁸ Kâbe ile ‘Hatîm’ denilen yarım daire şeklindeki duvar arasında kalan ve altınoluğun altına rastlayan yere Hicr-i İsmail denilmiştir. Burası, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail’in birlikte inşa ettiği Kâbe’nin bir parçasıdır. Fakat daha sonra çıkan yangın ve sel felaketleri sonucu Kâbe yıkılmış; 605 yılında Hz. Muhammed (sav)’in de katıldığı yeniden inşa esnasında, Mekkeliler tarafından ayrılan ödeneğin yetmeyeceğinin anlaşılması üzerine, binanın daha küçük tutulmasına karar verilmiştir. Bu inşaat sırasında yarım daire şeklinde Kâbe dışında bırakılmış olan bu yer, göğüs hizasına kadar gelen bir duvarla (Hatim) çevrilmiş ve Kâbe’den olduğu anlaşılın diye de taşla döşenmiştir. Bu parçanın Kâbe’den olduğu hâlde, ondan ayrı bırakılmış olduğunu beyan etmek için ‘Hicr’ veya ‘Hicr-i İsmail’ denmiştir.⁸⁹

Hicr’in tamamının mı yoksa bir kısmının mı Kâbe’ye dâhil olduğu hususu tartışma konusu olmuştur. Bazıları onun, Hz. İsmail’in koyunları için yapılan bir ağıl olduğu ve bu yüzden Kâbe dışında kaldığını;⁹⁰ bazıları da Hz. İsmail ve annesi Hacer’in kabrinin burada olduğunu söylemiştir.⁹¹ Oysaki bir rivayette Peygamber (sav)’in Hz. Âişe’ye, “Eğer kavmin küfür dönemine yakın olmasaydı, Kâbe’yi yıktırıp, Hz. İbrahim’in temelleri üzerine yeniden inşa ederdim”; bir başka rivayette de “dışarıda bırakılan kısmını içeri aldırırdım”⁹² buyurmuş olduğu yer almaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamber’in Kâbe’de

⁸⁸ Bkz. İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Zeyyât ve Ark., a.g.e., s. 157.

⁸⁹ Bkz. Günel, Fuat, *Hicr Maddesi*, TDVİA., İst., 1998, 17/455; el- Ezrakî, a.g.e., s. 432-433.

⁹⁰ Bkz. Günel, a.g.e., 17/455.

⁹¹ el-Ezrakî, a.g.e., 432; Şeriatî, a.g.e., s. 44-46. Buna göre Hz. İsmail ile annesinin mezarlarının Hicr’de olduğuna dair rivayet eğer sahih ise, mezarların bugünkü Hicr’in Kâbe’ye dâhil edilmeyen kısmında olması gerekmektedir. Peygamber kabirlerinin meşit edilmemesini isteyen Resûl-i Ekrem’in, Hicr’de namaz kılması ve Hz. Âişe’ye de tavsiye etmesi, burada her hangi bir peygamber mezarının bulunmadığını teyit etmektedir. (Bkz. Günel, a.g.e., 17/455-456)

⁹² Buharî, a.g.e., 2/156; Nesaî, a.g.e., 5/214-215; el- Ezrakî, a.g.e., s. 429-430.

namaz kılmak isteyen Hz. Âişe'ye, Kâbe'nin bir parçası olan Hicr'de namaz kılmamasını söylemesi⁹³ de Hicr'in tamamının Kâbe'den olduğu görüşünü kuvvetlendirmiştir.

Bugün Kâbe'nin içine girip, ibadet edemeyen hacılar, Hicr'de namaz kılmak suretiyle önceki dönemlerde içine girilebilip ibadet edilebilenlerle aynı mekânları ve benzer duyguları yaşamaktadır. Böylece temsili olarak, onun bir parçasında bütünü yaşamaktadır.

3- Mültezem

Mültezem, "sarılma, bir yere yapışıp kalma ve ayrılmama"⁹⁴ gibi anlamlara gelen 'iltizâm' masdarından "sıkı sıkıya yapışılan yer" mânâsına gelen bir ism-i mekândır. Kavram olarak da Hacerü'l-Esved ile Kâbe kapısı arasında dua edilmesi makbul olan yer anlamına gelmektedir.

Hacıların tavaftan sonra ısrarla burada dua etmelerinden dolayı Mültezem adıyla anılmıştır. Bir rivayete göre İbn Abbas, Mültezem'in Hacerü'l-Esved köşesi ile Kâbe kapısı arasında kalan yer olduğunu⁹⁵ ve Kâbe'nin arka yüzünde kalan kısmın da yaşlı Kureyş kadınlarının Mültezem'i olduğunu söylemiştir.⁹⁶

Peygamber (sav) ve ashabının uygulamalarından hareketle⁹⁷ veda tavafından sonra Hacerü'l-Esved istilâm edilip, Makam-ı İbrahim'de iki rekât tavaf namazının akabinde zemzem içtikten sonra, Safa'ya çıkmadan önce Mültezem'de veya izdiham sebebiyle karşısında durup dua edile gelmiştir.

Burada dua etmek, müstehap sayılmıştır.⁹⁸ Şafîilere göre ise, (Kudüm veya Veda tavafının arkasından iki rekât tavaf namazı kılıp dua etmek) mendup sayılmıştır.⁹⁹

Burada hacı, dilediği bir duayı veya fıkıh kitaplarında Mültezem duası diye zikredilen şu duayı okumada serbest kılınmıştır: "Allah'ım! Ev senin evin, kul senin kulun ve senin kullarının çocuğudur. Emrime verdiğin vasıtalarla

⁹³ Bkz. Tirmizî, a.g.e., 3/225; Nesâî, a.g.e., 5/218-219; el- Ezrakî, a.g.e., s. 430; Seyyid Sabık, a.g.e., 1/585.

⁹⁴ Bkz. el-Yesûî, el-Ebu Luis Ma'luf, *el-Müncid fi'l-Lüğah*, Daru'l-Meşrik, Beyrut, 1973, s. 720.

⁹⁵ Bkz. İmam Malik, Malik b. Enes, *el-Muvatta'(Mevsûatü's-Sünneh- el-Kütübü's-Sittetü ve Şuruhu)*, Dâru's-Sahnûn ve Çağrı Yay., İst., 1992, 1/424.

⁹⁶ Bkz. Şener, Mehmet, *Mültezem*, TDVİA, İst., 2006, 31/552.

⁹⁷ Bkz. İbn Mâce, a.g.e., 2/987; Ebu Davûd, a.g.e., 2/451-452.

⁹⁸ Seyyid Sabık, a.g.e., 1/584.

⁹⁹ Bkz. Şener, a.g.e., 31/553.

beni ülkelerinde dolaştırıp gezdirdin ve nimetine eriştirdin, hac ibadetini yerine getirmemde bana yardım ettin. Eğer benden razı olduysan rızanı arttır, onu eksik etme, esirgeme. Eğer razı olmadıysan nerede ise evim haline gelen ve ruhumda yer eden evinden uzaklaşmadan bana ihsanda bulun. Eğer izin verirsen artık ayrılma zamanım geldi. Senden ve evinden asla vazgeçmiyorum, yüz çevirmiyorum. Allah'ım! Bedenime sağlık ve afiyet ihsan et, dinim konusunda beni kötülüklerden koru. Dönüşümü hayırlı kıl, ölünceye kadar beni tâat ve ibadetinden ayırma, dünya ve ahiretin iyiliklerini nasip eyle. Sen her şeye kadirsin.”¹⁰⁰

Burada samimi duygularla yapılan dua, aynen yaramazlık yapıp da anesine kendisini affettirmek için gözyaşları döken çocuğun durumuna benzemektedir. Merhametlilerin en merhametlisi olan Yüce Allah'ın Beytinin örtüsüne sarılarak, bütün benliği ile “hatalarıma rağmen kapına geldim; günahım çok, ama senin merhametin daha çok; beni affet; affetmeden buradan ayrılmam” şeklinde niyaz eden kulunu her halde boş çevirmeyecektir.¹⁰¹

4- Zemzem

Zemzem, “bol ve akıcı olma, Cebrail'in konuşma sesi, akarken çıkardığı ses, şimşek sesi, nereden geldiği belli olmayan ses” anlamlarına gelmektedir. Bu isim, zemzeme, zemmezem, zümmezim, zemmizem gibi kelimelerle bir ilişki kurularak verilmiştir. Yine Hz. Hacer'in, uzun arayışlardan sonra oğlu İsmail'i bıraktığı yerde suyun kaynağından fışkırarak aktığını görünce, ‘yavaş yavaş ak, dur’ demesi veya etrafa yayılmaması için çevresini kumla çevirmesinden dolayı bu adı aldığı da ileri sürülmüştür.¹⁰²

Rivayetlere göre Hz. İbrahim, eşi ve oğlunu Kâbe civarında bir şey söylemeden bırakıp geri dönerken, Hz. Hacer, kendilerini böyle bırakarak nereye gittiğini sormuştur. İbrahim (as), birkaç defa tekrarlanan bu soruya hiç cevap vermemiştir. Bunun üzerine Hz. Hacer, bunu kendisine Allah mı emretti diye sormuştur. O da ‘evet’ cevabını vermiştir. Hz. Hacer, büyük bir teslimiyet ile ‘mademki Allah bunu emretti; O bizi korur ve bizi burada zayı etmez’ demiştir.¹⁰³

¹⁰⁰ Şener, a.g.e., 31/553.

¹⁰¹ Bkz. Erul ve Keleş, *Haccı Anlamak (Haccın Hikmetleri ve Yapılışı)*, s. 28; Gazalî, *İhyâu Ulûmiddîn*, 1/764.

¹⁰² Küçükaşçı, Mustafa Sabri, *Zemzem Maddesi*, TDVİA, İst., 2013, 44/242; el-Ezrakî, a.g.e., s. 546.

¹⁰³ Bkz. Buharî, 113-114; İbn Kesîr, a.g.e., 1/427; el-Ezrakî, a.g.e., s. 535, 545; İbn Düheys, a.g.e., s. 28; Seyyid Sabık, a.g.e., 1/586.

Hız. İbrahim, 'Seniyye' diye adlandırılan yere gelince şöyle dua etmiştir: *"Ey Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki Rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinsinler."* (İbrahim: 14/37)

Hız. İbrahim yanlarından ayrıldıktan sonra, suları tükenen Hız. Hacer, su bulabilmek için Safâ ve Merve tepeleri arasında koşmaya başlamıştır. Bu arayış, ilahî bir lütuf olarak Kâbe'nin 20 m. kadar doğusunda, Makam-ı İbrahim'e yakın bir yerde Zemzem'in ikram edilmesiyle sonuçlanmıştır.

İlahî bir tecelli olarak çıkan bu suda, hiçbir zaman kuruma ve azalma olmamıştır. Bütün hacca ve umreye gelenlerin ve gelecek olanların ihtiyacını karşılayacak bir özelliğe sahip kılınmıştır. Bunlara ilaveten bir de şifa ve doyurucu gıda özelliği verilmiştir.¹⁰⁴

Bu tür özelliklere sahip olan Zemzem kuyusu, zamanla üzeri kapanıp kaybolmuştur. Rivayete göre Abdülmuttalib'e rüyasında Mescid-i Harâm'da karınca yuvasının yakınında bulunan Zemzem kuyusunu kazıp ortaya çıkartması emredilmiştir. O sıralarda burası, Mekkelilerin kurban kesim mahalli ve İsaf ile Naile adlı putlarının bulunduğu mahal olduğu için kazılmasına karşı çıkılmış ise de gösterilen kararlı tutum sayesinde direnmekten vazgeçilmiştir. Böylece Abdülmuttalib, o sırada hayatta bulunan tek oğlu Hâris'in yardımı ile Zemzem kuyusunu ortaya çıkartmıştır.¹⁰⁵

Artık bundan böyle günümüze kadar bitip tükenmeyen şifalı bir su kaynağı olarak gelmiştir. Bu hususta Peygamber (sav), *"Allah İsmail'in annesine rahmet eylesin; eğer suyun önünü kapatmasaydı zemzem şarıl şarıl akıp giden bir ırmak olurdu"*¹⁰⁶ buyurmak suretiyle debisine dikkat çekmiştir.

"Bu tür bir özelliğe sahip olan Zemzem'in, geçmişteki gibi günümüzde de safiyetini koruyup koruyamadığı ve Beytü'l-Harem etrafındaki binalardan atık su sızıntısı olup olmadığı hususu, zihinlerini meşgul etmiştir. Bu nedenle Zemzem suyunun korunması için yönetime dilekçeler ve öneriler sunulmuştur. Yönetim, bu talepler üzerine önde gelen mütehassıs mühendislerden, uzman çevreci bilim adamlarından ve daha başka birçok uzman bilim adamından görüşler almış ve ilk adım olarak, bir miktar Zemzem suyunun kontrol ve safiyet derecesinin tahlil edilmesi için Arap ve yabancı ülkelerin laboratuvarlarına eş zamanlı bir şekilde göndermiştir. Sonra bunu ikinci adım olarak, bu

¹⁰⁴ Bkz. Nedvî, a.g.e., s. 329-330.

¹⁰⁵ Bkz. Küçükaşçı, *Zemzem Maddesi*, 44/243. el-Ezrakî, a.g.e., s. 548-550.

¹⁰⁶ İbn Hanbel, a.g.e., 1/347, 5/121; Buhârî, a.g.e., 4/113; Seyyid Sabık, a.g.e., 1/584.

suya her hangi bir sızıntı, süzülme ve rutubetlenmenin olup olmadığının öğrenilmesi için Mescid-i Harem, Zemzem kuyusu ve şehrin farklı yerlerine hendek ve kuyuların açılması takip etmiştir. Söz konusu heyetin elinde, sızıntı olmadığına dair her ne kadar veriler mevcut olmuşsa da en modern araç-gereçlerle yapılan yorucu çalışmalardan sonra, kuru çöl toprağının yapısında yağmur suyu dâhil olmak üzere, her hangi bir sızıntının bulunmadığı sonucu tekrarlanmıştır. Bunun akabinde Fransa, Almanya, Mısır ve diğer ülkelere gönderilen numunelerin tahlil sonuçları, şüphe ve şaibeye mahal bırakmayacak bir şekilde Zemzem suyunun son derece temiz olduğunu bir kez daha teyit etmiştir.

Daha sonra bilim adamları, Hz. Hacer ve oğluna bir ikram olarak fışkıran bu suyun bitip tükenmeyen kaynağı hakkında görüşler serdedip, bu hususun tespit edilmesini istemiştir. Bunlardan bazıları, Zemzem'in kaynağının yeraltı suları olduğunu; bazıları, kuyunun altından çıkan bir kaynak ile beslendiğini; bazıları da Mekke'yi kuşatan dağlardan çıkan bir veya birkaç kaynağın çeşitli kanallarla kuyuya ulaşmasından ibaret olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine yönetim, kuyu ve suyunun kaynağını bilimsel ve teknik yönden incelemek üzere biyologlardan, mühendislerden ve konu ile ilgili uzmanlardan oluşan bir komisyon kurmuştur. Hâl-i hazırda Zemzem kuyusu dikdörtgen şeklinde, 18 fit (584,46 cm) uzunluğa, 8 fit (243,84 cm) genişliğe, 6 fit (182,88 cm) derinliğe sahip olan bir kuyu olup, su seviyesinde ciddi bir değişme göstermemektedir.

Kurulan komisyon, yeraltı sularından bir sızıntı olup olmadığını öğrenmek için Zemzem etrafında vadinin uzunluğuna ve genişliğine uzanan kuyu ve hendekler açmış; fakat her hangi bir yeraltı suyuna rastlayamamıştır. Bundan sonra söz konusu komisyon, kuyunun içini ve kenarlarını incelemeye yönelmiş ve bu maksat doğrultusunda bir uzman, boy abdesti alıp kuyuda inceleme yapmayı üstlenmiş; sonra Zemzem kuyusuna inip, her tarafı kontrol etmiş, fakat her hangi bir su gözü ve kaynağı da bulamamıştır. O zaman komisyon, Zemzem kuyusunun tamamen boşaltılması gerektiği düşüncesinde karar kılmış ve bunun için çok büyük bir su emme pompası getirerek suyu çekirtmeye başlamıştır. Aralıksız yarım saat kadar su çekildiği halde, Zemzem'de hiçbir eksilme olmamıştır. Durum böyle olunca, su emme pompası durdurulmuş ve suyun bitmeyecek bir şekilde pompalandığına kesin olarak ikna olmuştur. İşte bu durum, milyonlarca hacının ve bir o kadar da Mekke-i Mükerrime'de oturan yerli halkın, özel yapılmış bidonlar ile gece-gündüz içme, temizlik ve stoklama gibi maksatlarla Zemzem tüketmesi, onun ne kadar bol olduğunu açıklamaktadır.

Ayrıca biz, Mekke-i Mükerrreme’de konakladığımız on beş katlı bir otelin her bir katında ve diğer bütün otellerde, katlara özel plastik bidonlarla Zemzem konulduğunu da müşahade ettik. Ne zaman bu bidonlardan birisi boşalsa, otel işçileri, onu ağzı mühürlü olanları ile değiştiriyordu. Üstelik Harem-i Şerif’in içinde ve dışında insanların başına toplanıp su içtiği, hürmeten yüzünü yıkadığı ve yanında getirdiği kaplarını doldurduğu yüzlerce musluk bulunmaktadır. İtişip kakışmalardan dolayı boşa akan su miktarını da okuyucu tasavvur etsin. Aynı şekilde Mescid-i Nebevi’de de Mekke ve Medine arasına bağlanan borularla gelen Zemzem’e bağlı pek çok musluğa ve çeşitli yerlere konulan pek çok Zemzem bidonuna rastladık. Peki, bu kadar soğuk tatlı çok su, nereden ve nasıl geliyor? Bu soruya, Yüce Allah’ın kudretinin bir eseri olduğunu itiraftan başka verilecek cevap yoktur.”¹⁰⁷

Hz. Hacer’in Safa ile Merve tepeleri arasında yedi defa gidip gelmesi, haccın menasiki içerisinde yer alan sa’y’ın temelini teşkil ederken,¹⁰⁸ “Zemzem ne niyetle içilirse o yararı sağlar”¹⁰⁹ olması da şifa yönü ortaya koymaktadır. Bundan dolayı tavafın sonunda Zemzem içerken kıbleye karşı dönülmesi ve euzü-besmele çekilerek sağ el ile üç nefeste gözü sudan ayırmadan “Allah’ım! Senden yararlı ilim, bol rızık, her türlü dert ve hastalıktan şifa istiyorum” diye dua edilerek teberrüken ayakta içilmesi tavsiye edilmiştir.¹¹⁰

Hacı, susadıkça ve acıktıkça zemzem içmekle Hz. Hacer ve oğlu Hz. İsmail’in yaşadıkları hâli hakka’l-yakîn (uygulama) olarak yaşama imkânı bulmuş olmaktadır. Yine bu sudan içmekle içini, abdest almakla da dışını mânen kötü duygu ve günahlardan arındırmaya doğru bir adım atmış bulunmaktadır.

5- Mescid-i Haram’da Kâbe Merkezli Kılınan Namazlar

Yüce Allah her bir şeye ayrı bir özellik ve anlam yüklemiştir. Günün belirli vakitlerinde kılınan namaz da (Nisa: 4/103) bunlar arasında yer almaktadır. Özellikle Mescid-i Haram’da Kâbe merkezli olarak kılınan namazlar, nezdinde barındırdığı “nişaneler” (A. İmran: 3/97) nedeniyle daha da farklı bir konuma sahip olmuştur.

Sahip olduğu her şeyi geride bırakarak bu mekânlara gelebilenlerin, yeryüzünün çeşitli yerlerinden gelen din kardeşleri ile “Allah’ın evi” (Hac: 22/26) diye taltif edilen Kâbe’de buluşması, duyulan haz ve heyecanı zirveye

¹⁰⁷ el-Bekrî, Hazım, *Zemzem Hakkında Gerçekler*, (Ter: Şemsettin Işık), et-Terbiyetü’l-İslamiyyeh, Şubat, 2005, Sayı: 6, s. 39-41.

¹⁰⁸ Bkz. Buhârî, a.g.e., 4/113-114.

¹⁰⁹ İbn Mâce, a.g.e., 2/1018; İbn Hanbel, a.g.e., 3/357.

¹¹⁰ Küçükaşçı, *Zemzem Maddesi*, 44/245; Seyyid Sabık, a.g.e., 2/583-584.

taşımaktadır. Buna, bir taraftan farklı evsftaki din kardeşleri ile buluşma; diğer taraftan da namazlarda yüzün çevrildiği Mescid-i Haram (Bakara: 2/144) vasıtasıyla bir ümmet oluşturma hız vermektedir.

Yeryüzünde Yüce Allah'ın bir alâmeti (nişanı) olan Kâbe, gönüller dairesinin odak noktasını teşkil etmektedir. Kâbe'ye yönelmekle yabancılaşma, ferdî ve toplumsal yalnızlıklar sona ermekte, ufkî bir yol ile tüm insanların oluşturduğu iman dokusuna iştirak edilmektedir.¹¹¹ Dolayısıyla dünyanın her yerinden namazlarda Kâbe'ye yönelen kimselerin tuttıkları saflar, sayısız denebileceği kadar iç içe daireler hâlini almaktadır.

Mescid-i Haram'da Kâbe merkezli eda edilen namazlarda ise, bu durum daha da minyatür bir hâl olarak gözle görülebilir bir şekle bürünmektedir. Dünyanın çeşitli yerlerinden gelen kişiler, Kâbe'nin etrafında oluşturduğu saflar ile bir atom çekirdeğinin etrafında dizilen elektronlar gibi hâleler oluşturmakta ve küresel anlamda büyük fotoğrafın bir parçası olduğunu açıkça görebilmektedir. Yine bu peş peşe dizilen bu saflarda, tevhit akidesinin ibadete dönüşmüş bir tezahürü söz konusu olduğu için aralarında bir uyumsuzluk ve aykırılık da bulunmamaktadır. Adeta Kâbe merkezli Mescid-i Haramda oluşturulan bu halkalar (saflar) itibariyle her bir haleden yer alanlar, yüzlerini birbirine dönmüş ve namazın sonundaki selamlaşma ile de oluşturdukları 360 derecelik açı sayesinde birbirleriyle dualaşmaktadır. Bu da sosyal tabakalaşmanın yer almadığı bir ümmet tezahürünü ve sırf Allah rızası için birbirini sevip duada bulunmayı ortaya koymaktadır. İşte dualarda buluşmak, böyle şekillenmeye de kapı aralamaktadır.

6- Medine ile Vedalaşma

Yüce Allah, *“Andolsun, Allah'ın Rasülü'nde size, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlara ve Allah'ı çok zikredenlere güzel bir örnek vardır”* (Ahzab: 33/21) buyurmak suretiyle Hz. Peygamberin dindeki yerine ve önemine dikkat çekmiştir. Burada Peygamber (sav)'in örnekliliğinin zamanı ile kayıtlı olmadığı, yaşayan sünneti ile de kıyamete kadar örnekliliğinin devam edeceği ifade edilmiş olmaktadır.

Allah'ın emrini yerine getirmek için yurdundan kalkıp gelen kişilere, başta edâ ettikleri hac ve ibadat-ı mersûmenin nasıl yapılacağı olmak üzere, Kur'an-ı Kerim'in hayata nasıl geçirileceğini tebyin ve tatbikatından öğrendikleri Peygamber (sav)'i büyük bir minnet duygusu içinde ziyarette bulunmaları icap etmektedir. Üstelik bu husus onları, Peygamber (sav), *“Beni vefatımdan*

¹¹¹ Bkz. Kılıç, *İslam'da Sembolik Dil*, s. 65,73.

sonra ziyaret edenler, hayatımda ziyaret etmiş gibidir”¹¹² ve “Kim kabrimi ziyaret ederse, ona şefaati vacip olur”¹¹³ buyurması ile manevî yönden kazançlı hâle getirmektedir.

Bu yüzden Peygamber (sav)’in kabri saâdetini ziyaret, mendup ve müstehap işlerin en üstünü sayılmıştır. Bundan dolayı hac farızından önce veya sonra bu ziyaretlerin yapılması, son derece önemli sayılmıştır. Her hangi bir zaruret bulunmadıkça da bunu ihmal etme, büyük bir gaflet ve duyusuzluk olarak değerlendirmiştir. Tam aksine Peygamber (sav)’in yaşadığı mekânları görmek, yürüdüğü yerlerde yürümek, ashabının kabirlerini ziyaret etmek, onlarla ilgili hatıraları yâd etmek, vahyin indiği ve tebliğ edildiği kutsal mekânların havasını solumak, her müslümanın en çok arzuladığı bir duygu olmuştur.¹¹⁴ Üstelik Mescid-i Harâm; Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ, içinde namaz kılmak üzere uzak yerlerden gelinen üç mescitten birisini teşkil etmektedir. Burada kılınan bir namazın, Mescid-i Harâm dışında kılınan diğer namazlardan sevap yönünden daha da üstün olduğu haber verilmiştir.¹¹⁵ Hatta Peygamber (sav), “evim ile minberimin arası, Cennet bahçelerinden bir bahçedir”¹¹⁶ buyurmuştur.

Peygamber (sav)’e hürmet ve tazim hayatında nasıl gerekli ise, vefatından sonra da aynı şekilde gerekmektedir. Bu sebeple Peygamber (sav)’i ziyarete giderken, saygı ve edep dâhilinde ‘bab-ı selam’ veya ‘bab-ı Cibril’ kapısından mescide girilip, eğer kerahet vakti değilse, iki rekât ‘tahiyyetü’l-mescid’ namazı kıldıktan sonra, Peygamber (sav)’e ve ashabının medfun bulunduğu kısma varılarak, selam verilip ruhlarına Fatihalar okunmuştur. Medine’de kalınan süre içinde teberrüken Ravza-i Mutahhara’yı sık sık ziyaret etme ve Mescid-i Nebî’de 40 vakit namaz kılma, kadim bir uygulama olarak sürdürüle gelmiştir.

Peygamber (sav)’i ziyaret esnasında salatu selamdan sonra, lisan-ı hâl ile şöyle seslenmek mümkündür: Ya Resulellah! Kur’an-ı Kerim’de beyan buyrulduğu gibi buraya gelmeye güç yetiren ümmetinin temsilcileri olarak, çeşitli

¹¹² Dârekutnî, a.g.e., 2/278; Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, 5/246.

¹¹³ Beyhakî, a.g.e., 5/402; Dârekutnî, a.g.e., 2/278.

¹¹⁴ Bkz. Yücel, a.g.e., 1/570; Gazâlî, *Esraru’l-Hac*, s. 149, 155.

¹¹⁵ Bkz. Peygamber (sav), “Mescid-i Haram, Mescid-i Nebî ve Mescid-i Aksâ’dan başka mescitlere (namaz kılmak maksadıyla) yolculuk yapılmaz” buyurmuştur. Diğer bir hadisinde de “Mescid-i Haram hariç olmak üzere, benim bu mescidimde kılınan bir (vakit) namaz, diğer mescitlerde kılınan bin (vakit) namazdan daha hayırlıdır” buyurmuştur. (Buharî, a.g.e., 2/56-57)

¹¹⁶ Buharî, a.g.e., 2/57.

yerlerden Mekke'ye "duyufu'r-rahman" (Allah'ın misafirleri) olmaya nail olmak için kalkıp geldik. Orada hacın edasıyla ilgili yapmamız gerekenleri ifâ etmeye çalıştık. Şimdi de memleketlerimize dönmeden önce, "duyufu resûlillah" (Allah Resûlünün misafirleri) olmayı arzularak buraya geldik.

Manevî derece itibariyle Kâbe'den sonra, ikinci sırada gelen mescidinizde size komşu ve cemaat olmaya geldik. Bizleri de ashabın ve mescidinizde namaz kılan ümmetin arasına kaydetmeni arzuluyoruz. Bu kısa ziyaret ve beraberliğimiz akabinde, tekrar memleketimize hacı olarak ve ölünceye kadar da hacı kalmak arzusuyla dönüyoruz. Bir kez daha sizleri "esselâtü vesselâmü aleyke yâ Resûlellah, esselâtü vesselâmü aleyke yâ Habiballah, esselâtü vesselâmü aleyke yâ Nebiyyallah, esselâtü vesselâmü aleyke yâ seyiden evveline ve'l-ahirîn" diyerek selamlıyor ve ruz-i mahşerde sancağınız altında yer almayı diliyoruz.

Bundan sonra iki rekât şükür namazı kılınıp, Mescid-i Nebi'den, akabinde de Medine-i Münevvere'den fiziken ayrılığa adım atılmış olunmaktadır. Bundan sonra şairin de dediği gibi Muhammedî muhabbetler ve sohbetler dillerde sürüp gidecektir.

Muhabbetten Muhammed oldu hâsıl
Muhammed'siz muhabbetten ne hâsıl?
 (Anonim)

SONUÇ

Hac, ezelde Allah'a verilen sözün muktezası olarak, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen hacıların, Kâbe etrafında toplanarak sınıfsız bir ümmet olduklarını ilan etme ameliyesidir. Bunun içinde dilleri, renkleri, ırkları, kültürleri, sosyal ve ekonomik durumları farklı olan milyonlarca kişinin aynı inanç çerçevesinde kardeş olduklarını ve bir bütünü meydana getiren birer parça hüviyeti taşıdıklarını net bir şekilde idrak etme yer almaktadır. Bundan dolayı hac, tevhit akidesini pekiştiren ve ahlakî güzellikleri geliştiren bir eğitim merkezi sayılmaktadır.

Hacı, burada yoğunlaştırılmış bir uygulamadan geçmektedir. Herkes, kişisel performansını yakinen görmekte ve eksikliklerini gidermek için âbid ve mabud ilişkisini yeniden gözden geçirmektedir. Bu esnada gönül coğrafyasına tohumlar atmakta ve daha sonra memleketine döndüğünde meyvelerini devşirmeyi ümit etmektedir.

Böylesi özelliklere sahip olan bu ibadetin, omurgasını semboller teşkil etmektedir. Bunların her birisi, hac menasiki içinde hem kendi başına, hem

de meydana getirdikleri genel yapı içinde birer anlam ifade etmektedir. Bundan dolayı hac, sadece maddî ve zahirî yönü olan bir ibadet değildir. O, bir yönü ile dünyevî makam ve mevkiilerden sıyrılmayı; diğer bir yönüyle de nefis, hevâ ve şeytan üçgeninden çıkarak Arafat'ta bilgiyi, Meş'ar'da bilinci, Mina'da sevgiyi, Cemerat'ta zaferi ve kurbanda (hedy'de) takvayı yaşatmaktadır. Yani ihram ile yapılan bir mahşer provası olmaktadır. Dolayısıyla buradaki her bir sembol, iç ve dış dünyalara hitab eden anlamlar içermektedir.

KAYNAKÇA

- Abdulkakî, Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazı'l-Kur'ani'l-Kerîm*, el-Mektebetü'l-İslamiyyeh, İst., 1982.
- Aras, M. Özgü, "Cemre", *DİA*, İstanbul, 1993, c. 7, s. 340-341.
- Bekrî, Hazım, *Zemzem Hakkında Gerçekler*, (Ter: Şemsettin Işık), et-Terbiyetü'l-İslamiyyeh, Şubat, 2005, Sayı: 6.
- Beydavî, Nasuriddin Ebu Saîd Abdullah b. Omer, *Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl*, (Muh: Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî), Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, H. 1418.
- Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- Boks, Abdullah, "Arafat", *DİA*, İstanbul, 1991, c. 3, s. 261-263.
- Bozkurt, Nebi, "Makâm-ı İbrahim", *DİA*, Ankara 2003, c. 27, s. 412-413.
- Buharî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buharî*, (*Mevsûatü's-Sünneh- el-Kütübü's-Sittetü ve Şuruhuha*), Dâru's-Sahnûn ve Çağrı Yay., İst., 1992.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, (Tarihsiz).
- Cessas, Ahmed b. Ali Ebu Bekr er-Razî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (Muh: Muhammed Sadık Gamhâvî), Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, H. 1405.
- Cezirî, Abdurrahman ve Ark., *Kitabü'l-Fıkh ale'l-Mezahibi'l-Erbaa - Dört Mezhabin Fıkhı Kitabı*, (Ter: Hasan Ege), Bahar Yay., İst., 1987.
- Çağlı, Necdet, *Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes Mukayesesine Özgün Bir Yaklaşım*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2005.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Omer b. Ahmed, *es-Sünen*, (Tah: Şuay el-Ernaût ve Ark.), Müessestü'r-Risale, Beyrut, 2004.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, (Ter: Mehmet Erdoğan), İz Yay., İstanbul, 1994.
- Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş'ab, *Sünenü Ebi Davûd* (*Mevsûatü's-Sünneh- el-Kütübü's-Sittetü ve Şuruhuha*), Dâru's-Sahnûn ve Çağrı Yay., İst., 1992.

Ebu'l-Haccâc, Mücahid b. Cebre, *Tefsiru Mücahid*, (Muh: Dr. Muhammed Abdüsselam), Dâru'l-Fikri'l-İslamiyyi'l-Hadiseh, Mısır, 1989.

Endulusî, Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muht*, (Muh: Sıdkî Muhammed Cemil), Dâru'l-Fikr, Beyrut, H.1420.

Eren, A. Cüneyt, "Kur'ân Metninin Dil Özellikleri", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 18, Sayı: 59, (Bahar 2014).

Erul, Bünyamin ve Keleş, Ekrem, *Haccı Anlamak (Haccın Hikmetleri ve Yapılışı)*, DİB. Yay., Ank., 2004.

Erul, Bünyamin, *İslam'a Giriş (Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar)*, DİB Yay., İst., 2007.

Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah, *Ahbaru Mekke ve Mâcâe fihâ Mine'l-Âsâr*, (Dirase ve Tah: Abdulmelik b. Abdullah b. Duheys), Mektebetü'l-Esedî, 2003.

Gazalî, Ebu Hamid Muhammed, *Esraru'l-Hac*, (Tah: Musa Muhammed Ali), Menşurâtu Mektebeti'l-Arabiyyeh, Sayda- Bayrut, 1977.

Gazalî, Ebu Hamid Muhammed, *İhyâu Ulûmiddîn*, (Ter: Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yay., İst., 1974.

Görgün, Tahsin, "Hacc (Haccın Hikmeti)", *DİA*, İstanbul, 1996, c. 14, s. 397-399.

Günel, Fuat, *Hicr Maddesi*, TDVİA., İst., 1998.

Işık, Şemsettin, *İlk Ahit (Elestü bi Rabbiküm Kalû Belâ)*, Pınar Yay., İst., 2003.

İbn Düheys, Abdulmelik b. Abdullah, *Hududu's-Safâ ve'l-Merve (Dirasetün Tarihiyyetün ve Fıkhiyyetün)*, Mektebetü'l-Esedî, Cidde, 2008.

İbn Hanbel, Ahmed, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, (Mevsûatü's-Sünneh- el-Kütübü's-Sittetü ve Şuruhuha), Dâru's-Sahnûn ve Çağrı Yay., İst., 1992.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmail b. Omer, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, (Muh: Sami b. Muhammed), Dâru Tayyibeh li'n-Neşri ve't-Tevzî', Riyad, 1999.

İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbni Mâce*, (Mevsûatü's-Sünneh- el-Kütübü's-Sittetü ve Şuruhuha), Dâru's-Sahnûn ve Çağrı Yay., İst., 1992.

İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Zeyyât ve Ark., *Mu'cemü'l-Vasîf*, Çağrı Yay., İstanbul, 1990.

İmam Malik, Malik b. Enes, *el-Muvatta'* (Mevsûatü's-Sünneh- el-Kütübü's-Sittetü ve Şuruhuha), Dâru's-Sahnûn ve Çağrı Yay., İst., 1992.

İsfehânî, Râğıb, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, Daruu'l-Ma'rifeh, Beyrut, 1998.

Karagoz, İsmail ve Ark., *Hac İlmihali*, DİB., Yay., Ank., 2007.

- Kılıç, Sadık, *İslam'da Sembolik Dil*, İnsan Yay., İst., 1995.
- Kılıç, Sadık, *Kur'an Dildeki Sonsuz Mucize*, Gelenek Yay., , İst., 2003.
- Koç, Turan, *Din Dili*, Rey Yay., Kayseri, 1995.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, *Safa ve Merve Maddesi*, TDVİA., İst., 2008.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, *Zemzem Maddesi*, TDVİA, İst., 2013.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahihu Müslim (Mevsûatü's-Sünneh- el-Kütübü's-Sittetü ve Şuruhuha)*, Dâru's-Sahnûn ve Çağrı Yay., İst., 1992.
- Nedvî, Seyyid Ebul Hasan Ali, *Dört Rukün (Namaz, Zekat, Oruc, Hac)*, (Ter: Yusuf Karaca), Nehir Yay., İst., 1992.
- Nesâî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesai, (Mevsûatü's-Sünneh- el-Kütübü's-Sittetü ve Şuruhuha)*, Dâru's-Sahnûn ve Çağrı Yay., İst., 1992.
- Omer, Ahmed Muhtar Abdulhamid, *Mu'cemu'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Muâsırah, Âlemü'l-Kütüb*, 2008, (yersiz).
- Öğüt, Salim, *Hacerü'l-Esved Maddesi*, TDVİA, İst., 1996.
- _____, *Hacla İlgili Fikhî Hükümler*, TDVİA., İst., 1996.
- _____, *Hedy Maddesi*, TDVİA., İst., 1998.
- _____, *İhram Maddesi*, TDVİA., İst., 2000.
- _____, *Mikât Maddesi*, TDVİA., İst., 2005.
- _____, *Sa'y Maddesi*, TDVİA, İst., 2009.
- _____, *Tavaf Maddesi*, TDVİA, İst., 2011.
- Pak, Zekeriya, *Kur'an'da Kulluk*, Kayıhan Yay., İst. 1999.
- Razî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Omer (Fahrüddîn), *Mefatihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, H. 1420.
- Seyyid Sabık, *Fikhu's-Sünneh*, Daru'l-Feth li'l-İlmi'l-Arabiyyi, Kahire, 1990.
- Siraceddin Öncüler, *Haccın Anlamı*, Semerkand Aylık Tasavvufî Dergi, Yıl: 14, Sayı: 166, Ekim, 2012.
- Şener, Mehmet, *Mültezem*, TDVİA, İst., 2006.
- Şeriatî, Ali, *Hacc*, (Ter: Fatih Selim), Bir Yay., İst., 1990.
- Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, (Muh: Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'r-Risaleh, Kahire, 2000.
- Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevedh, *Sünenü't-Tirmizî (Mevsûatü's-Sünneh- el-Kütübü's-Sittetü ve Şuruhuha)*, Dâru's-Sahnûn ve Çağrı Yay., İst., 1992.
- Yesûî, el-Ebu Luis Ma'luf, *el-Müncid fi'l-Lüğah*, Daru'l-Meşrik, Beyrut, 1973.
- Yücel, İrfan, *Hac ve Umre, (İlmihal-I, İman ve İbadetler)*, DİB. Yay., Ank., 2006.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Omer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, H. 1407.

Zühaylî, Vehbe b. Mustafa, *et-Tefsîru'l-Munîr fi'l-Akide ve's-Şerîati ve'l-Menhaci*, Dâru'l-Fikri'l-Muasir, Dimeşk, H. 1418.

Zühaylî, Vehbe, *el-Fikhu'l-İslamiyyu ve Edilletühü*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1989.

ملخص البحث

"الشعائر الظاهرة في أداء الحج"

لقد أنزل القرآن الكريم لكي يخاطب الناس في مختلف الأزمنة والأمكنة وعلى اختلاف مستوياتهم المعرفية. وبالتالي فإن هذا الكتاب، كونه منزل باللغة العربية فقد نقل هذه اللغة إلى القمة بإكسابها وجهاً جديداً في الأساليب والمفردات بحيث يمكن أن ينقل إلى مخاطبيه - وبشكل سهل - الرسالة التي يريد أن يوصلها لهم. ولذلك فقد استعمل القرآن - لتبيان المواضيع التي تناولها - نمطاً تعبيرياً معجزاً ذا أسلوب أدبي مناسب. وبشكل إعطاء الخصوصية لأداء فريضة الحج مصحوبة بالشعائر واحداً من تلك الموضوعات. وهكذا أُكسبت عبادة الحج وجهاً تعبيرياً أسلوبياً جديداً، ومن ناحية أخرى سيكون مشخفاً لأعمال الفرد خلال الشعائر. وانطلاقاً من هذا أردنا أن نتناول هذه المواضيع المشخصة للمناسك من ناحية الفرد وأداء الحج. الكلمات المفتاحية: الحج، الكعبة، الإحرام، الشعائر، الرمز.